

de lichte voorde

periodiek van de
vereniging voor oudheidkunde te lichtenvoorde

No. 68
april 2014
ISSN: 0927-6688

De Lichte voorde is een halfjaarlijkse uitgave van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde. De vereniging stelt zich ten doel het onderzoek naar de geschiedenis van de voormalige gemeente Lichtenvoorde in de breedste zin van het woord te stimuleren en te bevorderen.

Redactie: Frits van Lochem, Nic Adema, Frans Bonnes, Henk Hanselman, Marcel van den Hoven en Arnold Plumers

Tekstcorrectie: Antoon Driessen en Nic Adema

Vormgeving: Henk Hanselman, Marcel van den Hoven en Benny Lammers

Druk: McWinDo's print- en copyservice, Lichtenvoorde

Bij de afbeelding op de voorkant

Het begin van een nieuwe historie.

Leerlingen van de Pastoor van Arsschool hebben bomen geplant aan de Derde Broekdijk, maart 2014.

Foto: Marcel van den Hoven

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud nummer 67

<i>Frits van Lochem</i> Voorwoord	2
<i>Henk Hanselman</i> Bij een grafsteen	3
<i>Hans Tijdink</i> Zoals ik het mij herinner	11
<i>Arnold Plumers, Frans Bonnes</i> Ontwikkelingen in de gemeente Lichtenvoorde vanaf 1851	23
<i>Theo Withag</i> Koninklijke bomen	38
<i>Frits van Lochem</i> Straatbeelden	50
<i>Gerard Eppingbroek</i> Ons zoekplaatje	60
Aanmeldingsformulier	

Voorwoord

Door Frits van Lochem

Met genoegen bied ik u namens de redactie hierbij onze voorjaarsperiodiek 2014 aan. Deze draagt het nummer 68 en hierin zijn een aantal interessante artikelen samengebracht over zeer uiteenlopende onderwerpen en voorzien van afbeeldingen.

Te beginnen met het artikel 'Koninklijke bomen' van de hand van Theo Withag.

Vervolgens 'Bij een grafsteen' door Henk Hanselman.

In beide periodieken van 2011 zijn straatbeelden vertoond met toelichting bij foto's uit 1971 van Carolus Pieters met daarbij de actuele straatbeelden van 2011.

Het nog niet gepubliceerde deel van de collectie van Carolus Pieters krijgt nu een vervolg, met toelichting door mij, zowel bij de straatbeelden van 1971 als die van 2011.

Dan 'Zoals ik het mij herinner' door Hans Tijdink.

Frans Bonnes en Arnold Pluimers zijn weer in de gemeentelijke archieven gedoken en maakten een vervolgartikel op 'Ontwikkelingen in de gemeente Lichtenvoorde vanaf 1851'.

Gerhard Eppingbroek sluit traditioneel de periodiek af met 'Ons Zoekplaatje'.

Namens de redactie wens ik u veel leesplezier.

Indien u zelf interessante artikelen weet of in bezit hebt, geef het even aan ons door, dan willen wij graag bekijken of deze geschikt zijn of eventueel geschikt gemaakt kunnen worden voor publicatie in onze periodiek.

Ook blijft de oproep zoals in de vorige periodiek gedaan om nieuwe leden en nieuwe vrijwilligers voor onze vereniging te werven onverkort actueel.

Cadeautip: Zoekt u een cadeau voor iemand, die mogelijk in de historie geïnteresseerd is, geef een periodiek of een jaar lidmaatschap van onze vereniging cadeau.

Periodieken zijn als losse nummers voor € 8,00 verkrijgbaar bij Primera, Readshop, Hulshof Kantoor Specialisten en bij de VVV.

Achter in de periodiek staan alle namen, adressen en telefoonnummers van onze bestuursleden en het e-mailadres van de secretaris.

Excursiedatum gepland

In samenwerking met Oudheidkundige Vereniging Zuwent treffen wij voorbereidingen voor een excursie op **zaterdag 24 mei a.s.** Het reisdoel is Kleef en Schenkenschans (Dld). Wellicht is het nuttig dat u de datum alvast agendeert.

Bij een grafsteen Over een laatste stukje tastbaar erfgoed van onze cultuurhistorie

door Henk Hanselman

De katholieke begraafplaats aan de Kerkhoflaan is een mooie begraafplaats waar al vanaf 1828 wordt begraven. Het kerkhof is een gemeentelijk monument en telt veertien beschermde graven. Door de jaren heen zijn er naar schatting zo'n 5000 mensen begraven. Voor veel bezoekers is het een plaats van rust om geliefden te herdenken.

Het kerkhof raakt vol en dus moet er geruimd worden. Op zich is daar niets mis mee, zeker niet wanneer een graf in de vergetelheid raakt, het niet meer wordt onderhouden en er geen grafrechten meer betaald worden. Het onderhoud van groen en paden kost immers handen vol geld. Door het ruimen kan echter ook opmerkelijke, plaatselijke historie verloren gaan.

Vorige week liep ik over dit kerkhof en zag dat het graf van een bekende Lichtenvoordenaar, zeker bij vorige generaties, op de nominatie staat geruimd te worden. Jammer van zo'n mooi oud grafmonument, dacht ik. Met het verdwijnen van de steen van *Jödde Bosch* zal het laatste stukje tastbaar erfgoed van een joods-roomse cultuurhistorie in Lichtenvoorde verloren gaan.

Afb. 1 en 2

R.-k. begraafplaats Lichtenvoorde, grafnummer DD 976.

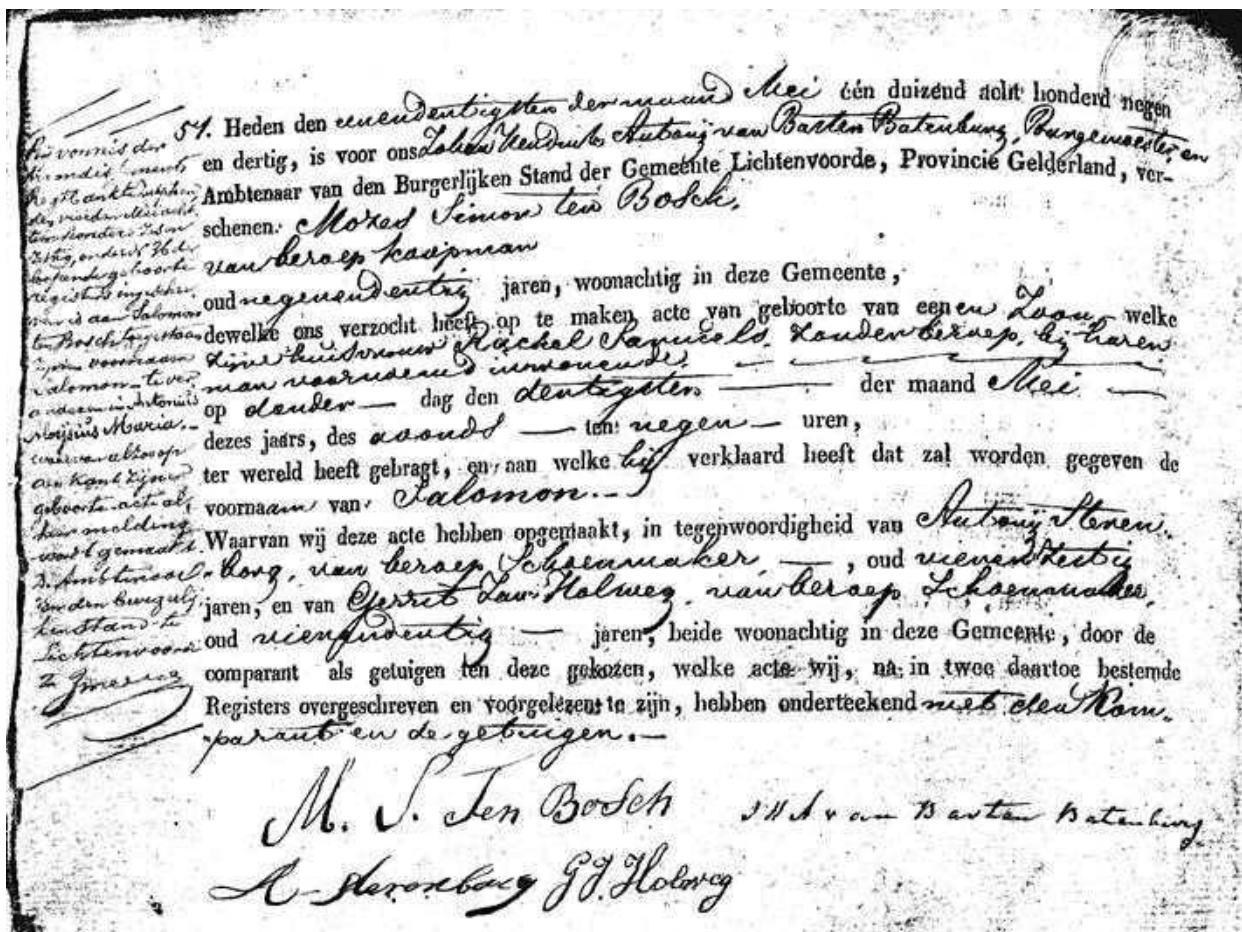
Grafsteen van Johanna Hulshof geb. 02-02-1841 Lichtenvoorde, ovl. 26-04-1905 Lichtenvoorde en Antonius Aloysius Maria ten Bosch (Jödde Bosch) geb. 31-05-1839 Lichtenvoorde, ovl. 26-05-1930 Lichtenvoorde, bgr. 28-05-1930 Lichtenvoorde.

Links de steen kort na 1930 en rechts de steen anno 2014. Het graf staat op de nominatie geruimd te worden.

Wie was Jödde Bosch?

Antonius Aloysius Maria ten Bosch zoals hij later officieel heette werd geboren op 31-05-1839 in Lichtenvoorde. Hij was van joodsen huize en werd geboren als Salomon ten Bosch. Hij was een zoon van de koopman Mozes Simon ten Bosch of Simon Isaäks² en Rachel Samuels. Zijn vader had in 1812 de naam Isaäks laten veranderen in Ten Bosch. De familie woonde op de hoek van de Katharijnesteeg en de Bleekwal, nu een open plek. Aan de overkant van de steeg was de looikuip (leerlooiërij) van Bernard Manschot. Tegenwoordig staat daar de telefooncentrale. Salomon heeft in deze omgeving zijn kinderjaren doorgebracht. Al vroeg kwam hij dus in contact met dierenhuiden en vellen, zijn latere handelswaar. Toen hij negen jaar was, overleed in 1848 zijn moeder. Het gezin viel uiteen, de kinderen werden bij verschillende familieleden ondergebracht. Salomon verhuisde naar Ruurlo. Van daaruit is hij later als koopman het land ingetrokken om zich in 1862 vanuit Gieten³ (Dr.) weer in Lichtenvoorde te vestigen. De zaken waren kennelijk goed gegaan, want hij vestigde zich na een poosje in een nieuw gebouwd huis aan de tegenwoordige Raadhuisstraat. Voor het bevolkingsregister gaf hij als beroep koopman op. In 1866, hij was toen zesentwintig, had hij trouwplannen en wilde een huwelijk aangaan met de 25-jarige boerin Johanna Hulshof. De toekomstige bruid was katholiek en een dochter van Jan Berend Hulshof en Hendrika Wieggers uit Harreveld. Een huwelijk tussen een jood en een dochter van een vooraanstaande katholieke familie in Harreveld was in die tijd niet de gewoonte. Kerkelijk was het niet gemakkelijk en het huwelijk werd door de familie van de bruid ook niet op prijs gesteld. Men zal zeker gedacht hebben aan het spreekwoord: *Twee geloven op één kussen, daar slaapt de duivel tussen*. Salomon nam daarop het katholieke geloof aan en liet zijn voornaam Salomon op 4 mei 1866 voor de rechtbank in Zutphen⁴ veranderen in de katholieke voornamen Antonius Aloysius Maria. Op 28 mei 1866 werd het burgerlijk huwelijk⁵ te Lichtenvoorde voltrokken.

Afb. 3.
Geboorteakte van Antonius Aloijsius Maria ten Bosch met aantekening in de marge

No. 51. Heden den eenendertigsten der maand mei één duizend acht honderd negen en dertig is voor ons Johan Hendrikus Antony van Basten Batenburg, Burgemeester en Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente Lichtenvoorde, Provincie Gelderland, verschenen: Mozes Simon ten Bosch, van beroep koopman oud negenendertig jaren, woonachtig in deze gemeente dewelke ons verzocht heeft op te maken acte van geboorte van eenen zoon welke zijne huisvrouw Rachel Samuels, zonder beroep, bij haren man, waarmede inwonende, op donderdag den dertigsten der maand mei dezes jaars, des avonds ten negen uren, ter wereld heeft gebracht, en aan welke hij verklaard heeft dat zal worden gegeven de voornaam van Salomon.

Waarvan wij deze acte hebben opgemaakt, in tegenwoordigheid van Antonij Sterenburg, van beroep schoenmaker, oud vierenzestig jaren, en van Gerrit Jan Holweg, van beroep schoenmaker oud vierendertig jaren, beide woonachtig in deze gemeente, door de comparant als getuigen ten deze gekozen, welke acte wij, na in twee daartoe bestemde Registers overgeschreven en voorgelezen te zijn, hebben ondertekend met den comparant en getuigen M.S. ten Bosch, A. Sterenburg, G.J. Holweg, J.H.A. van Basten Batenburg.

In de marge bijgeschreven:

Bij vonnis der Arrondissementsrechtbank te Zutphen den vierden mei achttienhonderd zesenzestig onder nr. 36 der lopende geboorteregisters ingeschreven is aan Salomon ten Bosch toegestaan zijnen voornaam Salomon te veranderen in Antonius Aloijsius Maria waarvan alzo afschrift aan de kant zijner geboorteacte alhier melding wordt gemaakt. Den ambtenaar der burgerlijken stand te Lichtenvoorde [onleesbare handtekening].

Het echtpaar kreeg dertien kinderen van wie er zes jong zijn overleden. Drie uit het gezin werden kloosterling van wie er één als Soeur Marie Modesta les gaf aan zigeurmerkinderen in Groenlo. Frans ten Bosch, de missionaris die in 1964 in de Congo werd vermoord, was een kleinkind.

Afb. 4 en 5.

Links een foto van Antonius op latere leeftijd met grote segmentenpet van vermoedelijk Engelse makelij. Rechts Johanna op middelbare leeftijd. Ze is welgesteld gekleed met een opvallend kapothoedje (kapotje!), een modieus hoofddeksel uit die tijd. Ze draagt een jak met bijpassende rok en schort waarschijnlijk van donkere effen zijde met om haar nek een loshangend 'knupdoekje'. Om de hals draagt ze een ketting met kruis en om haar vingers een aantal ringen.

Volgens zeggen⁷ werd Johanna in verband met de joodse komaf van haar toekomstige echtgenoot vóór haar huwelijk met een koets naar elders gebracht, waarschijnlijk een gepast tehuis of internaat. Over Salomon, die we van nu af Antonius zullen noemen, bestaan allerlei verhalen en anekdotes. Hij zou gehandeld hebben in stoffen die hij bij een joodse familie in Amsterdam kocht. Daarbij zou hij ook een oogje op één van de dochters daar gehad hebben. De familie van het meisje was er niet blij mee en daarom werden de contacten beperkt tot de strikt zakelijke aangelegenheden. In de stoffenhandel ging het hem echter voor de wind en hij handelde ermee tot in Engeland.

Toen het met deze handel wat slechter ging, zou hij een exportslagerij zijn begonnen die volgens de overlevering na een tijd zou zijn afgebrand. Daarna schijnt hij een leerlooierij te zijn begonnen met daarnaast een handel in huiden en antiquiteiten. Met die huidenhandel kwam hij veel bij boeren in de omgeving en door zijn goede babbel wist hij hun vertrouwen te winnen.

Volgens de overlevering werd hij veelvuldig geraadpleegd bij conflicten met de plaatselijke overheid over de verkaveling van gronden. In het laatste kwart van de negentiende eeuw werden de gronden van de Lichtenvoordse Marke verdeeld en dit zal ongetwijfeld soms tot problemen hebben geleid.

Er is een anekdote die verhaalt van een boer die Antonius om juridisch advies vroeg en die daarna van een koude kermis thuiskwam. De boer had tijdens voorafgaande gesprekken ongepaste opmerkingen gemaakt richting zijn vrouw Johanna en haar het schaamrood naar de kaken doen jagen. De boer kreeg dus een 'gepast' advies maar verloor wel het geding.

Een andere anekdote verhaalt van een ergernis over een bankenpacht in de Bonifatiuskerk.

Vroeger werden de zitplaatsen jaarlijks verpacht om inkomsten voor de kerk te genereren.

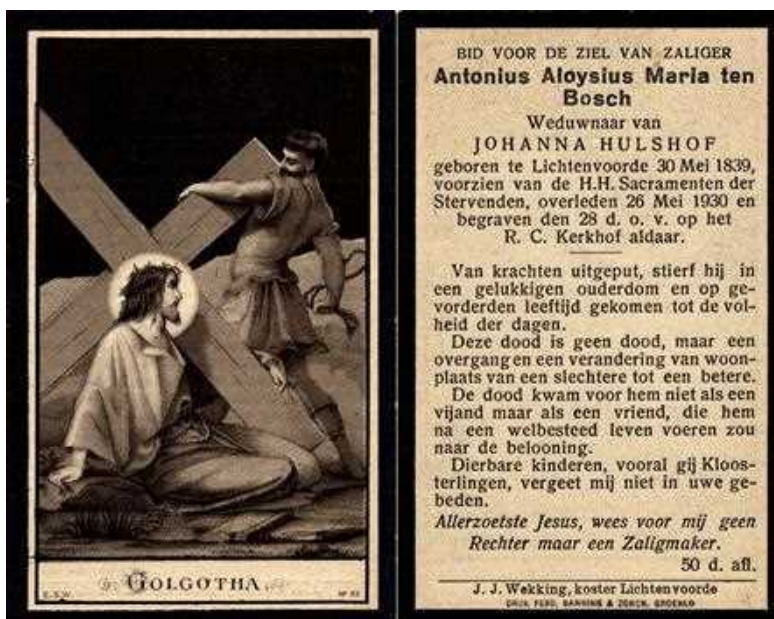
De duurste plaatsen waren voor in de kerk en bestemd voor de elite. Ook Antonius had een plaats vóór in de kerk. Op een dag echter werd hem een plaats in een rij naar achter toegewezen ten gunste van belangrijker geachte familie. Dit was zeer tot zijn ongenoegen en hij zon op revanche. Antonius vond een niet al te frisse zwerver bereid om voor één gulden, een sigaar en een borrel zondags zijn plaats in te nemen te midden van de vooraanstaande welgestelden. Hijzelf ging voortaan met een koets naar de kerk in Harreveld of Zieuwent.

Antonius beschikte over een flinke dosis humor en hij beheerste het Hebreeuws. Van zijn vrouw Johanna kregen rondtrekkende vreemdelingen hulp en een standplaats op haar grond. Johanna stond bekend om haar goedgeefsheid. Zij stierf al op 61-jarige leeftijd in 1905. Waarschijnlijk was zij toen blind of slechtziende.

Veel verhalen zijn in de vergetelheid geraakt maar een enkel verhaal over 'Jödde Bosch' wordt nu nog verteld. Vellen van geslachte konijnen, bunzings en mollen werden naar de Raadhuisstraat gebracht. De bovenstaande verhalen en anekdotes zijn overgeleverd door een kleinkind⁸ dat hem de laatste

jaren van zijn leven verzorgde.

Waarschijnlijk is een deel van de verhalen door Antonius zelf verteld. Aan de juistheid ervan kan misschien wat getwijfeld worden. Vast staat dat Antonius handelde in bunzing- en konijnenhuiden. Hij stond bekend als de Jood die de beste huiden kocht.

Afb. 6.
Bidprentje Antonius Aloysius Maria ten Bosch. Weduwnaar van Johanna Hulshof, geboren te Lichtenvoorde 30 mei 1839 overleden 26 mei 1930 en begraven de 28ste d.o.v. op het r.-k. kerkhof aldaar.
J.J. Wekking, koster te Lichtenvoorde.

Afb. 7.
 Bidrentje van Johanna Hulshof
 In leven huisvrouw van Antonius
 Aloijsius Maria ten Bosch
 Geboren in Harreveld 2 febr. 1841,
 overleden te Lichtenvoorde 26 april
 1905 en de 29ste d.o.v. op het r.-k.
 kerkhof begraven

Antonius ten Bosch en de bouw van het nieuwe gemeentehuis in 1880

In 1880 werd de eerste steen gelegd voor het nieuwe gemeentehuis aan de voormalige Keistraat, tegenwoordig Raadhuisstraat. De behuizing aan de Korte Rapenburgsestraat was te klein geworden. Burgemeester J.A. van Basten Batenburg stelde de bouw van een nieuw gemeentehuis voor samen met een woning voor de plaatselijke huisarts. In de notulen van de gemeenteraad van april 1880 wordt de aankoop van de grond omschreven als:

“Een gemeentehuis en eener woning voor den gemeentegeneesheer, op een perceel uitmakende het zuid-oostelijk einde daarvan gelegen op de Burger Esch voor het einde der Keistraat, aan den Kunstweg naar Varsscheveld en zulks voor de somma van f 2200.”

Dit bedrag had betrekking op de aankoop van acht are grond die eigendom was van A.A.M. ten Bosch. De bouw van het gemeentehuis werd uitgevoerd voor de somma van f 7200 en voor de inrichting ervan is f 2300 uitgegeven. Waarschijnlijk was de grond waarop het gemeentehuis gebouwd zou worden een deel van het huisperceel van Antonius, zijn huis stond later achter het gemeentehuis aan de Raadhuisstraat. Bij de uitbreiding van het gemeentehuis in de jaren zestig van de vorige eeuw is dit pand afgebroken.

Uitgave - La Rivière & Voorhans - Zwolle - No. 1125

Zieuwensche weg (Gemeentehuis) Lichtenvoorde.

Afb. 8.
 Ansichtkaart van het
 gemeentehuis gefotogra-
 feerd rond 1900. Het is dan
 nog hetzelfde als toen het
 gebouwd werd in 1880 op
 de Burger Esch aan de Kei-
 straat. Het hekwerk op de
 voorgrond is van de tuin
 van een andere familie Ten
 Bosch die in de villa Sylva
 woonde. Thans staat op de
 plaats van de villa het pand
 van de Rabobank. Op de
 begane grond van het ge-
 meentehuis was de woning
 van veldwachter Kemper.

Afb. 9.
Het vergrote
gemeentehuis van
1910

Afb. 10.
Het gemeentehuis
rond 1960. Het
witte huis op de
achtergrond rechts
is het huis waarin
de familie A.A.M.
ten Bosch heeft
gewoond. Het is
afgebroken bij de
uitbreiding van het
gemeentehuis in de
jaren zestig van de
vorige eeuw.

Behoud van het graf

Cultuurhistorische waarden zijn in Nederland een algemeen aanvaard motief voor het behoud van een graf door het niet te ruimen. We moeten hierbij onderscheid maken tussen behoud van het graf met betrekking tot de persoon die in het graf begraven is en de waarden met betrekking tot het grafmonument of grafsteen zelf. In het eerste geval zal de persoon die er begraven is bepalend zijn voor de cultuurhistorische waarde. In zo'n geval zal men zowel het graf als de grafsteen willen behouden. In het tweede geval zal men alleen de grafsteen willen behouden vanwege zijn waarden met betrekking tot vormgeving, symboliek op de steen of het materiaalgebruik. Op sommige begraafplaatsen worden deze stenen in een aparte zogenoemde grafmonumententuin geplaatst. Een andere vorm van conserveren is het hergebruik op een nieuw graf. De steen wordt eerst ontdaan van de oude kenmerken en lettertekens en daarna opnieuw geplaatst. Door het hergebruik van deze dikwijls kunstzinnige grafstenen blijft een oude begraafplaats zijn historie uitstralen. Ook deze begraafplaats kent al een voorbeeld van het hergebruik van zo'n waardevolle oude steen. In ons geval zouden we beide willen behouden, zowel het graf vanwege de persoon die er begraven ligt als de steen die daar dan onlosmakelijk mee

verbonden is. De steen zelf is echter ook bijzonder. Deze is van een gegoten en daarna gebakken kunststeen met daarin een stalen wapening. De glaspoot is van marbiet, een ondoorschijnend, stevig, gemarmerd glas. De versiering is mooi uitgewerkt met kruis, klimoptakken en bloemen. Klimop is het symbool van eeuwige vriendschap en eeuwig leven. De vijf kelkblaadjes van de bloemen zijn het symbool van de vijf wonden van Christus. Volgens de vertegenwoordiger van de Vereniging Terebinth komt dit soort stenen maar weinig voor en is het: *“een monument om te bewaren. Ook al door het verhaal dat hieraan verbonden is.”*⁹

Midden jaren negentig is door de gemeente Lichtenvoorde een redengevende beschrijving gemaakt met daarin een opsomming van de criteria die voor de monumentenstatus van de begraafplaats en de grafmonumenten van toepassing waren. In de beschrijving wordt gezegd dat de begraafplaats een belangrijk aspect vertegenwoordigt van de religieuze geschiedenis van Lichtenvoorde vanwege de verschillende op deze begraafplaats begraven bekende inwoners. Behalve de begraafplaats als geheel zijn toen ook veertien grafstenen aangewezen als beschermd monument vanwege de kunsthistorische betekenis. Het graf van Antonius Aloysius Maria ten Bosch voldoet naar mijn idee geheel aan deze voorwaarden en zou zeker toegevoegd moeten worden aan de lijst van monumenten met een beschermde status. Waarschijnlijk heeft men destijds vooral gekeken naar de stenen van de vroegere notabelen en naar de stenen met een kunsthistorische achtergrond. Men zou ook eens kunnen kijken naar de graven van eenvoudige, maar markante personen die daardoor in de (cultuur)historie van Lichtenvoorde ook betekenis hebben gehad.

¹ Niet te verwarren met zijn zoon Johannes Bernardus Franciscus ten Bosch (1867-1961) die ook zo genoemd werd.

² Op 24 december 1812 legden in het Lichtenvoortse gemeentehuis twee joodse familiehoofden en een vrijgezel verklaringen af omtrent het aannemen of behouden van hun familie- en (of) voornamen. Koopman Simon Izak nam bij deze gelegenheid de achternaam Ten Bosch aan. (RAG,BFA, inv.nr. 4696;1181-1184)

³ Geboorteregister Gemeente Lichtenvoorde 1839, akte 51.

⁴ Gezien een extract uit het register der acten van geboorte der gemeente Lichtenvoorde over het jaar 1800 negen en dertig meldende de geboorte van requestrant. Gezien de artikelen 68 en 69 van het burgerlijk Wetboek. Overwegend dat aan de regtbank geen bezwaren tegen de door den requestrant verlangde verandering van zijn voornaam bekend zijn geworden en zijn daartoe strekkend verzoek alzo kan worden ingewilligd. De Arrondissement Regtbank voormeld in naam des Konings doende ..... vonnis .....in het .....oordeelende. Verleent aan de requestrant de gevraagde toestemming om zijne voornaam te veranderen in Antonius Aloysius en dientengevolge beveelt dat dit vonnis door den Ambtenaar van den Burgelijken Stand der Gemeente Lichtenvoorde in de loopende registers zal worden ingeschreven en dat van deze verandering op den kant van requestrants geboorte acte melding zal worden gemaakt. Aldus gewezen ter vergadering van Donderdag den negentienden April achttienhonderd zes en zestig bij de heeren W. H. J. Hoofd President, Jonkheer W. P. N. Quarles van Ufford en M.G.J. Eugken van Glashorst, in tegenwoordigheid van W.B.A. Roelvink Griffier, geteekend ...J.S. Hoofd, B. A. Roelvink. Voor eerste ...B.A. Roelvink Griffier.

⁵ Bruidegom: Antonius Aloisius Maria ten Bosch, leeftijd: 26 jaar, beroep:Koopman.

Vader bruidegom: Mozes Simon ten Bosch, beroep: koopman,

Moeder bruidegom: Rachel Samuels, beroep: geen beroep vermeld.

Bruid: Johanna Hulshof, leeftijd: 25 jaar, beroep: landbouwster.

Vader bruid: Jan Berend Hulshof, beroep: landbouwer.

Moeder bruid: Hendrika Wieggers, beroep: landbouwster.

Huwelijksdatum: maandag 28 mei 1866, plaats: Lichtenvoorde.

Bron: www.wiewaswaar.nl

⁶ Informatie van kledingdeskundige Hanneke van Zutphen van het Openluchtmuseum te Arnhem. Zij schrijft: “ Johanna was kennelijk een eind van huis toen ze zich liet fotograferen. Ik vind haar kleding wel echt van het platteland, weinig mondain. Maar het lijkt, vreemd genoeg, of ze geen streekgebonden muts onder haar kapoet draagt. Dergelijke hoeden waren in het grofweg in het laatste kwart van de 19de eeuw in de mode. Op het platteland werden ze als uitgaansdracht over de streekgebonden hoofdtooi gedragen. Ze zijn vaak, zoals ook dit hoedje, opgemaakt met (struis)veren en kunstbloemen. De kinbanden,

hier in de vorm van vermoedelijk zijden linten, worden onder de kin gestrikt.

Johanna draagt verder waarschijnlijk een jak met bijpassende rok en een schort. Gezien de glans op de foto is haar kleding waarschijnlijk van een donkere effen zijde. De kleding is opvallend weinig versierd. Toch lijkt Johanna me niet in de rouw. De bloemen op haar hoedje en het zijden halsdoekje hebben wel kleur. Mogelijk is zij in de lichte rouw. Maar dat is gissen. Johanna draagt haar doekje opvallend genoeg niet als 'knupdoekje', maar loshangend. Uiteraard weet u al dat ze katholiek was. Ze draagt aardig wat ringen, zeker gezien de eenvoud van de rest van haar kleding. Ik zag dat ze landbouwster was in Lichtenvoorde. Kennelijk boerde ze wel aardig. Maar verder draagt ze behalve haar kruis opvallend weinig sieraden."

⁷ Informatie afkomstig uit het archief van A. Sala.

⁸ De wetenswaardigheden over Antonius werden overgeleverd door zijn kleindochter Aleida M. J. Rijntjes-Iding (geb. 25-05-1905 te Bocholt en overl. 18-07-1980 te Veldhoven), die volgens het bevolkingsregister vanaf 1923 een aantal jaren als dienstbode bij hem in dienst was.

⁹ De Vereniging DeTerebinth zet zich in voor het behoud van begraafplaatsen en grafmonumenten. Dhr. Oosterbroek van deze vereniging schrijft in een e-mail: "Ik zou het betreuren als het grafmonument van Johanna Hulshof verwijderd zou worden. Dergelijke monumenten komen weinig voor. Op de oude begraafplaats in Neede staan ook een paar prachtige monumenten van kunststeen. Het grafmonument van Hulshof is prachtig. Meestal werden dergelijke grafmonumenten in een mal gegoten/gebakken. Het grafmonument is versierd met een fraai ornament. De glasplaat is van marbriet en zeer mooi uitgewerkt. De steen lijkt nog gaaf. In de kunststeen zit wapening en het komt voor dat deze gaat roesten. Al met al een monument om te bewaren. Ook al door het verhaal dat hieraan verbonden is."

Geraadpleegde Literatuur

Hans Koger, Het oude Volk, Kroniek van joods leven in de Achterhoek, Liemers en het grensgebied, Doetinchem, 2001.
Wolbers, F.A.H. Lichtenvoorde in oude ansichten, Zaltbommel, 198
Register aanneming geslachtsnamen 1811 Gemeente Lichtenvoorde.
Bevolkingsregisters van Lichtenvoorde 1829 t/m 1940.
Kadastrale Atlas Gelderland 1832, Groenlo Lichtenvoorde, Arnhem, 2010.
Website familie Iding-ten Bosch.

Fotoverantwoording

De afbeelding 1, 2, 4 t/m 7, collectie A.Sala
Afbeelding 2 en 3, collectie Henk Hanselman
Abeeldingen 8,9,10, fotocollectie Vereniging voor Oudheidkunde

Zoals ik het mij herinner

Door Hans Tijdink

De onderstaande tekst is een redevoering die Hans heeft uitgesproken bij de opening van het vernieuwde marktplein in 2011. Als redactie vonden we dat de speech dermate veel authentiek Lichtenvoords bevatte dat we gemeend hebben deze hier op te moeten nemen.

Mij werd gevraagd, als voorzitter van de Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde, bij de opening van het vernieuwde centrum het woord te voeren. Dit heb ik gedaan en de vele reacties hierop brachten mij ertoe deze toespraak ook op papier te zetten aan de hand van de door mij gemaakte aantekeningen en de bij de toespraak gebruikte dia's. Het is een verhaal geworden over hoe ik dit verleden persoonlijk in mijn geheugen heb opgeslagen en ongetwijfeld geven anderen er een andere weergave aan. In ieder geval is het voldoende leesmateriaal om het verleden her te beleven met mensen, dingen en zaken die niet meer zijn.

Verschillende keren heb ik jongeren de vraag horen stellen waarom ze op school eigenlijk geschiedenis moeten leren en wat het nut is van oudheidkundige verenigingen. Het gaat immers - zo zeggen ze - allemaal over dingen die gebeurd zijn en 'oude' mensen.

Jongeren zeggen: Wat moet je ermee, we leven immers nu? Waar het allemaal over gaat vind je in oude boeken, in musea of in archieven.

Ik kan me voorstellen dat op een jonge leeftijd, wanneer je bezig bent met jezelf, om jouw plaats in de gemeenschap te ontdekken, geschiedenis geen belangrijk onderwerp is om je bezig mee te houden. Echter, wanneer je in contact komt met iemand, een leerkracht, familielid, bekende of zo maar bij gelegenheid van iets waardoor foto's, plaatjes, verhalen, voorwerpen uit het verleden een zekere spanning of emotie gaan oproepen, dan wordt het verleden interessant en ontstaat er een verbinding tussen de tijd van nu en de voorbije tijd. Dan is de kans groot dat het verleden nieuwsgierig maakt, gaat leven en men zich er zelfs in gaat interesseren.

Deze foto is waarschijnlijk de oudste foto van Lichtenvoorde en is van vòòr1874. Jarenlang stond op deze plaats de Lichtenvoordse kei.

Er komt een verband tussen verleden, heden en toekomst. Het zijn snel doorschuivende momenten, waarbij het heden al snel verleden wordt en daarmee geschiedenis.

Wanneer die belangstelling voor het verleden eenmaal gewekt is, ontdek je allerlei dingen en ga je op ontdekkingsreis, omdat het gevondene vaak nieuwe vragen oproept.

Door mensen en gebeurtenissen en zaken in een historisch perspectief te zetten, kan men een berede- neerd oordeel geven over allerlei zaken, die in de samenleving van nu spelen. De mensen van voorbij blijven daardoor met ons leven. Hun doen en laten bewaren we in verhalen en vastgelegde beelden. Zij hebben veel aan ons doorgegeven en hun doen en laten heeft mede bepaald hoe onze tijd eruitziet.

De oude plaatjes, voorwerpen en bronnen geven verklaringen voor maatschappelijke ontwikkelingen, voor het handelen van mensen en de opbouw van de gemeenschap anno nu.

Veel mensen vinden door op zoek te gaan in de geschiedenis - in en buiten de verenigingen als de onze - ontspanning en ervaren het als een verrijking wanneer ze meer van de historie van de eigen familie, de woonplaats of het land te weten komen.

Het verleden wordt daardoor meer dan alleen maar voorbijge werkelijkheid.

De ontdekkingstocht in het gebied van wat er niet (helemaal) meer is, brengt voor velen met zich mee de constatering dat allerlei vragen toch onbeantwoord blijven en wij veelal interpreteren vanuit onze (ook steeds veranderende) gezichtshoek.

Veel bronnen die wij ter beschikking hebben, zijn (nog) niet volledig, zodat dezelfde feiten door de een weer anders geduid worden dan door de ander. Op zoek naar het verleden wordt een ontdekking van het heden en hierdoor zal voor de toekomst ook eens gaan gelden dat de tijd van nu, hoe die ook momenteel ervaren wordt, eens de goede oude tijd genoemd wordt.

Terugkijken en ervaringen uitwisselen maakt duidelijk hoe persoonlijk iets - een tijdperk/ periode be- leefd wordt. Oude foto's bekijken wordt een herbeleven.

Het is duidelijk dat de laatste jaren de belangstelling voor o.a. de plaatselijke geschiedenis, de familie- geschiedenis is toegenomen. Terug naar de roots. Of dit een gevolg is van de snellere veranderingen, de tv-documentaires, de moderne communicatiehulpmiddelen?

Een ansichtkaart uit 1890 met op de kei een liggende leeuw.

We zoeken naar de geheimen in de bodem, naar het verborgen verleden, de belangstelling voor plaatjes van toen en we maken na veel speurwerk stambomen. Komt dit door de komst van meer vrije tijd, de groter wordende groep ouderen en/of omdat onze samenleving steeds ingewikkelder, individualistischer is geworden en we op zoek zijn naar dat wat ons bindt?

In onze gemeenschap zijn we als Vereniging voor Oudheidkunde over de 40 jaar actief op het terrein van de historie van vooral Harreveld, Lichtenvoorde, Lievelede en Vragender. Het beginpunt lag op een moment dat er grote veranderingen in onze woonplaats in gang werden gezet en sommigen de vrees uitte dat er te veel zou verdwijnen.

Het kan verkeren, het is toch wel bijzonder dat ik nu - afstand nemend in de tijd - vanwege de functie die ik een bijna twintigtal jaren mocht innemen als wethouder, de twee kanten van wat was en wat ontstaat kan, mag en wil combineren.

Ik heb verschillende keren te maken gehad met plaatsgenoten die moeite hadden met ontwikkelingen, die graag alles bij het oude hadden willen houden. Gelukkig kon vooruitgang plaatsvinden, immers besturen is vooruitzien, met visie voor een langere termijn en daarbij wel oog hebben voor wat bewaard kan blijven, passend in de tijd en daarmee rechtdoend aan het verleden om te werken aan de toekomst. De vernieuwing van ons centrum is mogelijk geworden door een gezamenlijke aanpak. Bij de vorige grote renovatie waren alle neuzen nog niet gelijkgericht en werd er - ook door sommige voorstanders van nu - actie gevoerd onder het motto Komplan stomplan .

De voorstanders van een vernieuwing van het centrum met een daarbij behorend plan voor een betere verkeersafwikkeling waren in de Raad in de meerderheid en mede dankzij de vooruitziende visie met een nieuwe ontsluitingsweg - de Richterslaan - aangelegde parkeergelegenheden in het centrum van toen (rond 1980), kon er in 2010 met dit plan verder gebouwd worden en stapsgewijs een verdere aangepaste wijziging van het centrum plaatsvinden.

Ook de in het verleden gemaakte keus, voor een weg rondom Lichtenvoorde (de Twente-route N-18) heeft het mogelijk gemaakt, het doorgaande verkeer uit het centrum van Lichtenvoorde te krijgen. Het is anno 2014 toch moeilijk voor te stellen dat ook het (doorgaande) verkeer nog door de centrumstraten

Een foto uit 1905 met een gedeelte van de Markt gezien vanuit de Dijkstraat richting de Korte Rapenburgsestraat.

had moeten rijden. Dit voor wat betreft het aantal en zeker ook niet te vergeten omvang van de transportvoertuigen. Aanwezige foto's van het verkeer in de straten van toen laten duidelijk de grote veranderingen zien.

Bij veel gebeurtenissen wordt een beroep gedaan op onze vereniging voor oudheidkunde. Met name de heren Eppingbroek, Withag en Hanselman verrichten veel werk voor het behoud van een (foto)archief en zo hebben zij samen met medewerkers van de gemeente diverse foto's uitgezocht welke bij de heropening van het centrum een beeld geven van de ontwikkelingen van Lichtenvoorde centrum.

Toen ik de gekozen foto's zag werden bij mij diverse jeugdherinneringen geactiveerd.

Geboren in Lichtenvoorde, geboren in de 'straote', bij de markt, gespeeld hebbende rondom en op de markt, flitste van alles door mijn hoofd. Wanneer men nu oudere Lichtenvoordenaren hoort zeggen: "Ik gao naor de straote", dan weet je precies waar ze naar toe gaan.

Toevalligerwijs klonk, toen ik met de voorbereiding van de toespraak bezig was, op de radio het lied: 'Over 100 jaar zijn we allemaal dood'. Die wijsheid gold ook voor 100 jaar en dan nu terugkijkend zie je in feite wat er allemaal gebeurd is in 100 jaar binnen een plaats. Daarbij dient opgemerkt te worden dat vooral in de periode na de Tweede Wereldoorlog er heel veel veranderde en - terugkijkend - dat dit gebeurde in sneltreinvaart.

Tot en met de oorlogsjaren bestond Lichtenvoorde uit een beperkt aantal woonstraten, te weten: de naar de buurtplaatsen lopende wegen, met de daarbij behorende aanduiding 'weg', de echte kom met Dijkstraat en Driehoek, De Rentenier, de Korte Rapenburgsestraat, Patronaatsstraat (voorheen ook Stationsstraat en Kinderdijk genoemd), Broekboomstraat en de hoofdstraat de Rapenburgsestraat, met daarbij de drie markten.

Deze straten vormen nu nog de centrumstraten en enkele zijn langzaam maar zeker geworden tot voetgangersgebied. Terug naar het oude plaatje: voetgangers en fietsers. De kleding laat duidelijk het verschil tussen man en vrouw zien. De uitbreiding met Op den Akker, de Herman Harmsenstraat, de Bronckhorststraat (onverhard) met de aanduiding rondweg. De bouw van huurwoningen en in sommige nieuwe straten werden - voor die tijd - dure woningen gebouwd, zodat men sprak van een jamstraat, omdat ander beleg voor de bewoners wel te duur zou zijn.

Een foto uit 1907 met de laatste omnibus.

De hoofdstructuur van de kern is in de loop van de jaren gebleven met wel twee belangrijke doorbraken: bij Koksmid op de Varkensmarkt net zoals de korte verbinding als verlengde van de Patronaatsstraat naar het beginstuk van de Molendijk, dwars over de grond van het gesloopte pand aan de Broekboom, een stukje straat dat nu in 2014 nog geen naam heeft.

De Markt: het hart van Lichtenvoorde; de huiskamer van de gemeenschap. De Markt waarin opgenomen de vroegere Koninginnestraat. Daar speelde en speelt zich van alles af en ieder heeft van deze plek een beeld, gekoppeld aan periodes uit het verleden met mensen en gebeurtenissen van toen. Een plek waar tradities en jaarlijkse gebeurtenissen zich afspeelden.

Mijn kinderjaren speelden zich daar af, mijn opa en zijn nakomelingen smeedden daar het ijzer.

Als kind speelde je op de Markt: koppeltje duikelen aan de stangen, oppassen dat de tong niet kwam vast te zitten aan de stangen bij vriesweer, 'piepverstoppen' en 'leste vangen' in de gengeskes, klauteren op de steen (op de juiste plek erop springen), hoepelen en 'tuten' bij Jan van de Bode voor de deur totdat hij brommend naar buiten kwam.

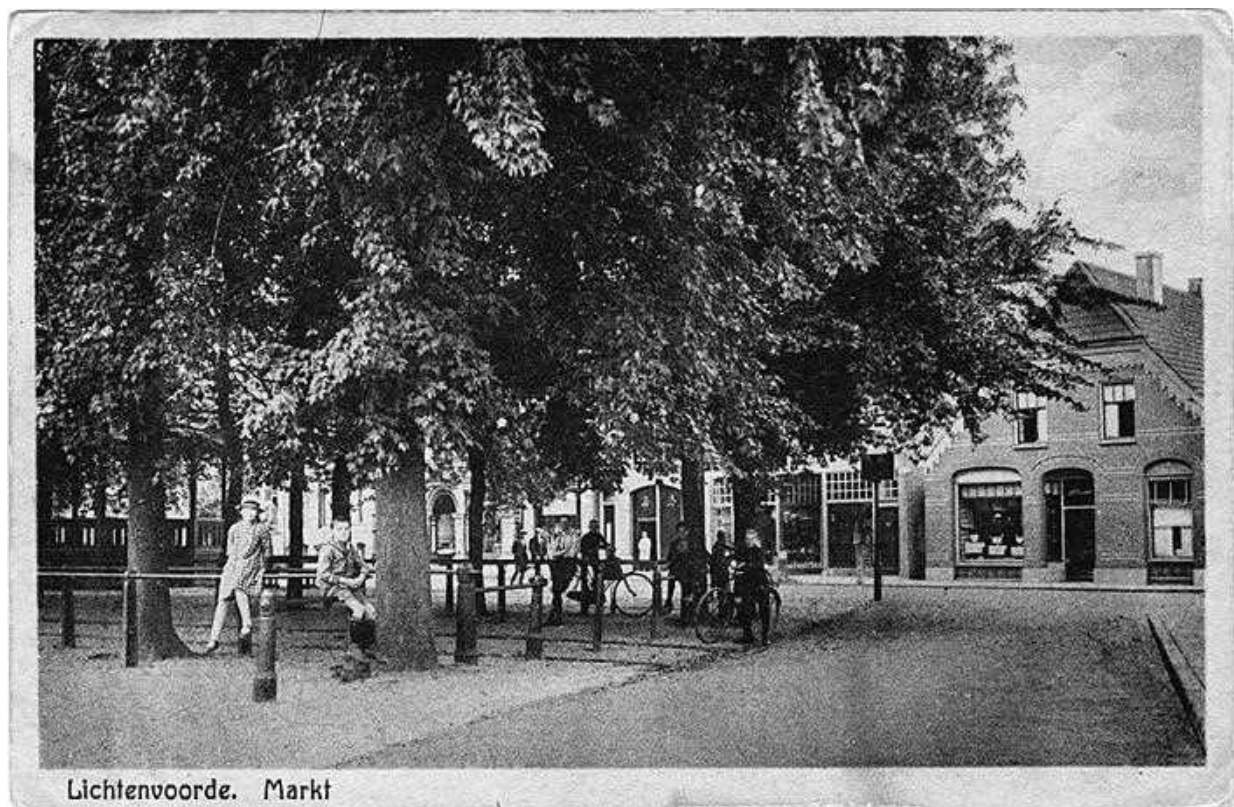
De 'grote steen' en de Leeuw, daar leerde je snel mee omgaan en je was trots op het feit dat je keien-slöpper was, je wist dat de eerste leeuw had gelegen en maakte de vervanging door de zittende mee. Daarbij hoorde dan een heel spektakel met muziek, gezang, toespraken en drank.

De steen en de leeuw bleven in de voorbije jaren de plaatselijke trots en waren vaak onderwerp van gesprek en handelen als het ging om de rivaliteit tussen 'Grolle' en de 'duzendjaorege stad'.

De Markt met de grote bomen, het kappen ervan, het dodelijk ongeluk daarbij dat indruk maakte, de stangen (waarvan nu nog enkele paaltjes in het centrum te vinden zijn) de (vee)markten, op de Markt, de Varkensmarkt en de Ganzenmarkt. Het verdwijnen van de veemarkt naar Doetinchem.

In de hoofdstraten en de Markt het beeld voor ogen van het 'tremmeke', langzaam rijdend met de vooruitlopende waarschuwendende begeleider, de meimarkt en het - zeker in kinderogen - grote gebouw met de muur: het oude Telegraaf-postkantoor, later distributiekantoor en weer later Wit-Gele Kruisgebouw.

Van de rails in 'de straote' en op de Markt had je last met het fietsen en de 'kinderköpkes' die soms spiegelglad waren. Heel wat anders dan de latere bestrating en de huidige sierbestrating. De goten in de

Lichtenvoorde. Markt

Een foto uit 1930 met op de Markt de stangen waaraan op marktdagen het vee werd vastgebonden.

straote werden schoongehouden door Hendrik Hietbrink, die met de schop en ‘ bessem ‘veegde en de uitwerpselen van de paarden verzamelde. Niets gemechaniseerd - puur handwerk met visuele inspectie. Wat er veranderde: via handwerk naar de wekelijkse machinale veegbeurt van de goten en de later grote veegmachine die op gezette tijden door de straten rijdt, voor wat betreft frequentie meegaand met de bezuinigingskeuzes van de gemeente. In de straat geen druk autoverkeer; wel paard en wagen/sjokkende paarden die vrachten met melkbussen trokken, lange bomen op de speciale karren, daarbij een ratelend geluid makend over de keien,

Ook kwamen de beelden op van de grote brand bij Joling op de Markt waarbij zoveel aanwezige brandweerauto's op menigeen indruk maakten en de latere brand bij Tijdink.

Druk was het na afloop van de jaarlijkse motorcross. De inwoners van Lichtenvoorde zaten van de Jordaan aan de Lievevelderweg tot aan de remise aan de Varsseveldseweg langs de straat om de rijen fietsers te bekijken die via de markt door Lichtenvoorde naar huis trokken. De cross werd daarvoor door velen van hen, voordat deze in de Schans was afgelopen, verlaten.

's Morgens eerst een aantreden van extra politie op de markt.

De geschiedenis leerde dat Lichtenvoorde tot 1907 een eigen vervoersdienst had: De Lichtenvoordse Omnibus. Op de foto's nog de blijvende herinnering. Hierbij hoorde koetsier Spanjaard. Hierna kwam de Geldersch Westfaalsche Stoomtram Maatschappij met haar hiervoor genoemde 'tremmeke'.

Na de tram kwam de busmaatschappij de Gelderse Tramwegen (GTW). Deze bood de gelegenheid om als passagier ook de fiets mee te nemen. Die werd dan op het dak van de bus geladen. In de bus knipte de conductrice of de chauffeur het vervoersbewijs en rekende af. Je kon kiezen voor een sneldienst of een stopdienst. Bij de aanpassing van de Markt hoorde ook de speciale plaats voor de bussen. De GTW verdween, Syntus deed de markt niet meer aan, bushaltes (vooral die van de stopdienst) verdwenen en nu maakt Arriva zijn rondje door de buitenwijken. Verbindingen die nu afgestemd zijn op het gebruik van de trein in Lievelede.

Op de Markt was - om in moderne termen te spreken - ook de standplaats voor een taxi en wel die van Nolleke Takkenkamp, die dezelfde auto ook gebruikte als ambulance. Weliswaar was dit dan een open-

Een foto van de Markt uit 1932 met een doorkijkje richting het woonhuis van de fam. Th.H. Tijdink met daarachter de smederij. Tegenwoordig staat op deze plaats de winkel van Foto Primeur.

air ambulance. Deze verdween toen Lichtenvoorde actie voerde voor een echte ziekenwagen voor het Bonifatiusziekenhuis.

Op de Markt, in de voorbije tijd, de muziekkoepeel, de pompen en niet te vergeten de waterplaats met de bijbehorende stankcirkel. De waterplaats is verdwenen maar zoals bij veel dingen: de geschiedenis herhaalt zich. Kijk nu in het weekend maar naar de verplaatsbare urinoirs.

Er was in het verleden nog ontzag voor de surveillerende agent. Het was oppassen voor Ter Haar en Hoekstra. De agenten kende je nog bij naam. De 'kast', bij het politiebureau onder in het gemeentehuis was voor de jeugd een plek waar je niet hoopte eens te moeten vertoeven.

Lichtenvoorde groeide en nieuwbouwwijken ontstonden. Op officiële stukken van de gemeente werd Lichtenvoorde aangeduid als de gemeente met de vele jeugdige inwoners. De Markt bleef echt het middelpunt met zijn eigen sfeer. Er werd gedanst en gefeest. De Markt is in de loop der jaren het startpunt gebleven van sportieve activiteiten en plaats voor een levendige handel. Een plaats van bedrijvigheid en vooral een ontmoetingsplaats voor boeren, burgers en buitenlui. Vanaf de banken werd het dagelijkse leven in onze plaats gadeslagen. Nu doet men dat ook vanaf de terrasjes bij de horecabedrijven. De Markt en de aanliggende straten werden bij diverse gelegenheden versierd en bijvoorbeeld met feestverlichting en kunstvoorwerpen aangekleed.

Na het verdwijnen van de bomen op de Markt was er ook ruimte voor de kermis en verschoof de standplaats voor kermisattracties van de Varkensmarkt en Nieuwe Maat naar rondje Markt-Molendijk-Doppenplein-Broekboom-Rapenburgsestraat.

Het was in het verleden heel gewoon dat de timmerlieden van Van Ooijen en Hogenkamp met de gemaakte doodskisten over de Markt naar het ziekenhuis liepen.

Over de Markt trok menige begrafenisstoet met de door paarden getrokken lijkwagen van het 'dodenhuiske' bij het ziekenhuis naar de kerk. Diezelfde weg volgden ook op vaste tijden de zusters van het ziekenhuis, wanneer ze naar de kerk gingen.

In Lichtenvoorde waren diverse winkels met de daarbij behorende woonhuizen van de winkeliers. Je kende ze allemaal en gebruikte bijnaam en 'zondagse' naam door elkaar. Sommigen hadden meerdere

Een foto uit 1935 met de wekelijkse veemarkt.

namen of de naam werd in het dialect uitgesproken. Aanduidingen zoals Jan van de Bode, Herman Kuipers Gerrit, Voorhuus, Poelhuus de kruidenier, Plodde Pillen, Jan Poak, Olthof de slager, Manschot de bakker, Tijdink de smid, Fust de boekhandelaar, Tijdink van de DRU-potten en pannen, Heling drogisterij voor o.a. het zoethout/wit op zwart, Buunk de fietsenmaker, Gleis de Koppelpaarden, Wamelink de schoenmaker, Tijdink van de Spar - voorheen de Coöperatie en de Haka, Leuven schilder en hoeden, drogisterij de Gaper (Doppen), garage Langwerden, café Knippenborg, Wekking de fotograaf met daaraan herinnerend de bijzondere foto's b.g.v. kerkelijke gebeurtenissen zoals de Eerste Heilige Communie en Wekking de koster met de specifieke kerkelijke voorwerpen enz. Zomaar een opsomming die me te binnen schiet en verder nadenkend zeker aanvulling krijgt, waarbij ook de komst van een eerste cafetaria met loket (en automaten) niet vergeten mag worden. Het mooie bord Hofleverancier bij Meijer maakte indruk. Als kind stelde je de vraag : zou de koningin daar echt iets gekocht hebben? Zo kende je de bewoners van de Markt en de winkelstraten waarbij het, nu terugkijkend, opvalt dat er zoveel alleenstaanden, vrijgezellen woonden. Bij iedere winkel kun je iets bijzonders vertellen uit de jaren van weleer. Ook komen in herinnering de reeds eerder genoemde vele jaarlijks terugkerende gebeurtenissen en diverse tradities (van foekepot, avondvierdaagse tot zomermarkt).

Je kwam de winkelier zelf tegen in de winkel en je kende zijn kinderen omdat ze bij jou op school zaten. Wel moet gezegd worden dat die kennis alleen de jongens betrof, in verband met het volgen van onderwijs op de jongensschool. Zo zullen de meisjes die de meisjesschool bezochten het andere deel kennen. Kende je ze niet, dan waren ze waarschijnlijk protestant.

De voordeur van de winkel was vaak ook de ingang van het woonhuis en de klant hoorde bij het openen van de winkel vaak het overgaan van een bel. Betrof het eigen mensen dan werd meteen geroepen: blijf maar, zodat de winkelier niet voor niets hoefde te lopen wanneer eigen familie of bekenden via de winkel binnenkwamen.

Dat is nu in de 21ste eeuw wel heel anders, met al die namen van moderne winkelketens en het wisselende personeel waarbij velen niet meer op de hoogte zijn van wie de eigenaar is en waar de deur steeds openstaat. Het was vroeger bijna niet denkbaar dat men een winkel bezoekt om alleen maar te kijken en niets te kopen. Ook zelfbediening was ook bij de kruidenier was onbekend. De klant werd op zijn

Ansichtkaart van de Markt uit ca. 1960.

beurt geholpen van achter de toonbank en de komst van de zelfbedieningswinkel rond 1960 was een hele verandering die menige discussie ontlokte. Bonnen schrijven, het optellen van boodschappenlijstjes enz... de latere hulpmiddelen als kassa's en scanmogelijkheden, streepjescodes ontbraken. Vaak werd er niet contant betaald maar 'opgeschreven'. De technische en digitale revolutie veranderde veel. Voor velen waren de veranderingen moeilijk bij te houden en dat heeft tot gevolg dat nu de vraag gesteld wordt: wat heeft de mens van alles wat uitgevonden wordt, echt nodig? (denk aan de overvloed en de groeiende afvalberg).

Achter veel voorwerpen schuilt een verhaal en dringen we - herinneringen ophalend - in het verleden van onze jeugd en de mensen die ons voorgingen.

Het straatbeeld is in de afgelopen jaren steeds gewijzigd. De winkelpuien wijzigden en de etalages met inhoud gaven de ontwikkelingen op het gebied van mode en verdere vooruitgang weer. De geschiedenis herhaalt zich in periodes van op- en neergang, in die van goede en slechte(re) tijden.

Van rondom de Markt komen ook de verhalen en beelden van de oorlogstijd: het verzet (ondergrondse) en de aanwezigheid van de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog in straten en huizen.

Op de lagere school hoorde je over een niet meer bestaand café op de Markt in de 19e eeuw, Hotel-café 'de IJzeren man'. Daar werden vergaderingen gehouden tegen de Franse bezetting in de tijd van de Franse Revolutie. Je kreeg er een afbeelding van te zien met daarbij de opmerking: 'tegenover nu Lorist'.

Lorist, het hotel met de naam Westerman. Dat was het café aan de Markt met de veranda en op de hoek het kastje voor de buschauffeurs waar ze hun eventuele vertragingen konden doorgeven aan het hoofdstation in Doetinchem. Dit horecabedrijf bepaalde jaren het beeld aan een kant van het marktplein. De heer Lorist was de kastelein. Hij werd door de jeugd menig keer nagespeeld en met betrekking tot wat een vaste klant dronk, peilde je als kind de hoeveelheid door hem genuttigde drank, aan de reikwijdte van de plasstream in de goot bij de grote steen.

Op de Markt stond zondags - bij mooi weer - een ijscokar. Het was de voorloper van de huidige ijsverkooppunten - alleen schepijs gesmeerd op een kuipje. Een ijsje voor een paar centen op zondag was een hele traktatie. Koeling in de ijskar geschiedde met behulp van grote staven ijs.

In 1965 wordt de melk nog in bussen met paard en wagen naar de zuivelfabriek gebracht

Op de straat zag je de bakker, de kruidenier met de manden vol winkelwaar naar de eigen vaste klanten gaan. De melkboer kwam evenals de groente/visboer met de kar aan huis. Eerst later gingen de bakkers de wijken onderling verdelen en bezorgde men alleen in de toegedeelde wijk. Daar is nu niet veel van overgebleven. Nu is er de reclame met gebruik van internet en de eigen bezorgdienst.

De werktijden van de grotere fabrieken werden middels fluitsignaal of de sirene aangegeven. Op straat zag je de mensen in hun werkkleding fietsen en ook de vrouwen droegen hun werkkleding, de schort. Op de plaatjes zien we de geringe variatie van kleren in het verleden. Wel een duidelijk onderscheid tussen mannen en vrouwen. Op de foto's van toen die bewaard zijn gebleven zien we dat de mensen om op de foto te komen, er echt voor gingen staan. Jammer genoeg zijn bij niet alle plaatjes de namen er bijgezet. Een intensieve speurtocht levert nu soms nog namen op maar brengt ook naar voren de duidelijke familietrekken/kenmerken, waardoor generaties moeilijk uit elkaar gehouden kunnen worden wanneer geen jaartal bekend is. Opvallend was ook de kleding wanneer men in de rouw was. Over de markt zag je ook mensen die kolen of aardappelen per (hand)kar of fietskar naar huis vervoerden voor de jaarlijkse opslag. Later zag je mensen met gasbussen (geel of blauw) slepen, want de huizen waren toen nog niet aangesloten op de gasleiding. Ook zijn verhalen en beelden bekend over de manier van het ophalen van huisvuil en hoe men te werk ging met toiletafval alvorens ook Lichtenvoorde riolering kreeg.

De tijd zonder elektriciteit en waterleiding en riolering ligt ver achter ons en we kunnen ons nu niet voorstellen hoe Lichtenvoorde-centrum zonder deze voorzieningen er nu uit zou zien. Bij de vernieuwingen in de afgelopen jaren zagen we telkens opgebroken straten en werd voor iedereen zichtbaar wat er allemaal ooit onder de grond gelegd is.

Op de daken - zo ook aan de Markt - verschenen wel de antennes voor tv-joekels van dingen en de eerste kabel - de PTT-draadradiokabel verdween. In de winkelstraat ontbraken reclameborden. Je zag geen ouderen met rollators. Zij liepen met stok en/of gearmd. Wel kwamen de 'ouden van dagen' een keer per jaar bijeen om met particuliere auto's een middagje uit te gaan. In latere periodes zag men de diverse aanpassingen voor medebewoners met een handicap.

De Markt rond 1965 met op de achtergrond het Hotel Westerman.

De voertaal in het centrum was het dialect en iedereen kende bepaalde figuren die op de markt of door de winkelstraat liepen, zoals De Duitse keizer, Aaltje Fokke, Cornelis van Wijngaarden, Gert Poorten, Tone Berendsen, Marie van Tentenkroes en Bernard van den Dokter. (De later 100-jarige Bernard van het Ziekenhuis).

De paters in de pijen verschenen op diverse plaatsen in het plaatselijk gebeuren en staan op menig plaatje ook zo herkenbaar afgebeeld. De inzet van de paters is van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van onze plaats. Op allerlei terreinen: onderwijs, vakbondswerk, oprichten en uitbreiding van verenigingen, ondernemersactiviteiten etc. waren zij actief. Ook het vele werk dat verricht werd door de zusters van het klooster, van het ziekenhuis en van de fraters van St. Eloy mag niet vergeten worden. Het nieuws werd omgeroepen met behulp van een rondtrekkende geluidswagen en de dorpsomroeper heeft nog jaren de opening van de ijsbaan en de 'uutponning' aangekondigd, hetgeen op vaste plaatsen gebeurde, zoals bij de grote steen. De nostalgische versie van: 'U treft het in Lichtenvoorde'.

De opkomst van het autobezit had grote gevolgen voor Lichtenvoorde. Het was een hele verandering welke duidelijk zichtbaar werd door de aanpassingen op de Markt. Ingrijpend was de aanleg van een verhoogde parkeerplaats wat ook toen discussies opleverde. Langzaam maar zeker werd het straatbeeld later weer gewijzigd en verdween de auto op de Markt en in een gedeelte van de winkelstraten.

Er waren voor- en tegenstanders van het blik op de straat. Later werd in plannen terdege rekening gehouden met parkeerplaatsen, de toenemende mobiliteit en werden de 'gengeskes' de verbindingen tussen winkels en de achterliggende parkeerplaatsen.

Voor ouderen was het jaren geleden een ondenkbare gedachte dat men zomaar op een doordeweekse dag op een terrasje op de Markt in Lichtenvoorde zou gaan zitten. Dat paste alleen maar in de stad en dan dacht men als dorpling: wie werkt er hier nog? gelet op de vele winkelende mensen.

De gewijzigde tijden van winkelsluiting hebben nu tot gevolg het gewijzigde straatbeeld op de doordeweekse dagen en de zondag. Hoe lang zal het volgens sommigen nog duren of hier zal ook de geschiedenis zich herhalen en men pogingen doen om de oude tijden te doen herleven. Meer ruimte voor de bijzondere dag - de zondag. Heeft men de gevolgen voldoende overwogen?

De (her)opening van een centrum is een ijkmoment voor later. Menig plaatje is gemaakt en ik hoop dat Lichtenvoorde bij de tijd blijft zodat over een aantal jaren dit ook herinneringsplaatjes zijn geworden en

In 1965 hebben de bussen van de Gelderse Tramwegen (GTW) nog hun haltes op de Markt.

Enkele Lichtenvoordenaren kijken toe hoe de Nieuwe Leeuw wordt geplaatst in 1966.

men spreekt over die goede oude tijd bij het begin van deze nieuwe eeuw, maar wel hopende dat men in de toekomst enthousiast blijft werken aan het meegaan met de tijd. Dat men blijft streven naar vooruitgang en ik ben benieuwd hoe men in de toekomst zal omgaan met de nu te verwachten wijzigende mobiliteit en samenstelling van de bevolking. Ook de eens zo jonge plaats wordt oud en ook wij zullen eens zijn de mensen van voorbij en dan zal men ook over de tijd van nu en ons verhalen.

Lichtenvoorde, een groeiende plaats rondom de Markt en van verre herkenbaar aan de hoge toren van de Bonifatiuskerk en de oude scheve toren van de Johanneskerk.

Lichtenvoorde: samen op weg in deze nieuwe eeuw. Hopelijk wordt het een samen goed gaan.

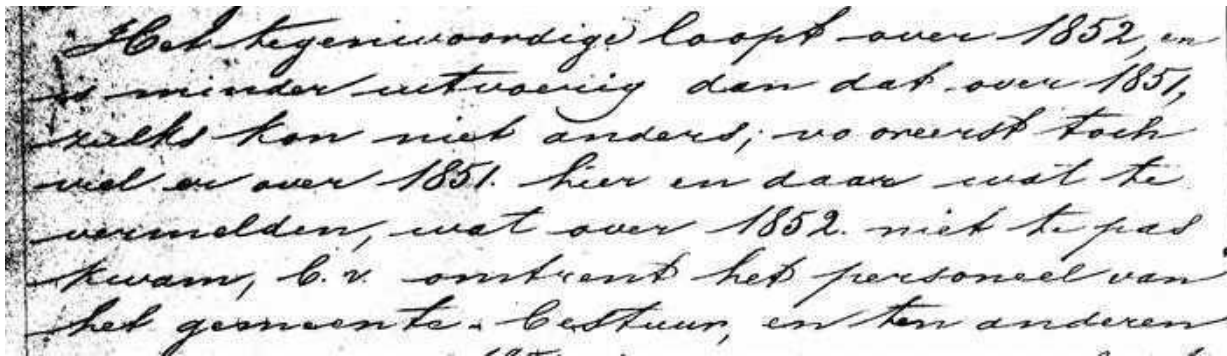

Kijkje vanuit de Dijkstraat over de Markt in 2006.

Ontwikkelingen in de gemeente Lichtenvoorde vanaf 1851

Door Frans Bonnes en Arnold Pluimers

Het eerste Gemeenteverslag over 1851 door Burgemeester Zweers, aangeboden aan de Gemeenteraad op 27 april 1852 was voorzien van een in wat theatrale woorden geschreven inleiding. Het verslag over 1852, aangeboden in de Raadsvergadering van 21 april 1853, begon met een zeer vereenvoudigde vorm van introductie.

In de inleiding van het verslag over 1854 voerde de burgemeester als een van de redenen van de beknoptheid van het verslag aan, overigens met dank aan het Opperwezen, “dat geen vermelding diende te worden gemaakt van rampen welke andere plaatsen en streken teisterden.”

Hoofdstuk I Bevolking

Uitgaande van het aantal inwoners van Lichtenvoorde zoals vermeld in ons eerste verslag over 1851, en wel 3692, vertoonden de volgende jaren een golvende lijn met een licht dalende tendens.

In bijgevoegd schema is dit verloop in beeld gebracht.

In elk verslag is er sprake van verschil in ‘wettige’ en aantallen ‘feitelijke’ inwoners. Hoewel de verschillen slechts gering zijn is het toch een opvallend detail. Over 1857 was het verschil tussen wettige en feitelijke inwoners 2 terwijl het verschil in feitelijke inwoners tussen 31 december 1856 en 31 december 1857 32 personen bedroeg. Misschien een reden tot meer onderzoek.

Overzicht ontwikkeling bevolking tussen 1851 en 1860										
Jaar	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Geboren mnl.	41	53	35	28	37	41	52	33	38	40
Geboren vrl..	36	37	46	44	39	47	37	40	45	33
Ingekom. Mnl	37	38	33	33	32	24	35	31	41	17
Ingekom. Vrl.	28	29	32	41	21	33	29	28	42	19
Overl. Mnl	30	28	52	27	50	36	36	66	37	37
Overl. Vrl.l	33	31	33	30	33	33	39	52	34	29
Vertrek mnl	60	44	29	58	29	26	23	27	46	24
Vertrek vrl.	58	34	35	49	35	30	30	27	42	27
aantal wettige inwoners	3653	3637	3632	3614	3596	3616	3641	3601	3618	3620

Schema bevolking

Zoals uit het schema is op te maken speelde elk jaar de factor ‘vertrek uit de gemeente’, een rol van beteke-

nis. Een terugkerend onderdeel in het verslag van de burgemeesters is het vertrek van inwoners naar Amerika. In 1853 vertrokken er 43 personen naar Amerika en wel 22 mannen en 21 vrouwen, in 1854 waren dat 12 mannen en 11 vrouwen maar na 1856 is er geen vermelding meer van emigratie naar de Nieuwe Wereld. Opvallend is het verschil in de aantallen overleden inwoners tussen 1858 en de overige jaren. In de periode 31 december 1857 en 31 december 1858 overleden er 118 inwoners, zoals uit het schema is op te maken; een aanzienlijk verschil met de overige jaren.

Onder het Hoofdstuk: Medische politie wordt er wel op gewezen dat er in vergelijking met het voorgaande jaar 47 personen meer stierven doch er was blijkbaar geen reden tot ongerustheid.

Citaat.: “De gezondheidstoestand der ingezetenen was zeer voldoende, men weet dan ook geen bepaalde reden op te geven van die meerdere sterfte, wanneer men hiervan uitzondert dat enkele kinderen aan de Croupe gestorven zijn. Bijzondere maatregelen ter voorkoming en genezing van ziekten waren niet nodig, voor de gezondheid, reinheid en wat als besmettingwerend algemeen bekend is, wordt voortdurend zorg gedragen. In het personeel der geneeskunst beoefenaren had geene verandering plaats. De gezondheidstoestand van het vee was gunstig.”

Hoofdstuk II Verkiezingen en Gemeentebestuur

Voor de bezetting en mutaties der zetels zie de bijlage 1.

Aanvullend hierop nog een aantal gemeentefunctionarissen zoals o.a. gemeentebodes, gemeenteontvangers en veldwachters.

In 1852 krijgt de gemeentebode A.C. Buijnink, op zijn verzoek, ontslag. Hij wordt opgevolgd door B. Resink.

In 1853 wordt J.B. ten Brundel niet herkozen en zijn plek wordt ingenomen door burgemeester Zweers.

Op de toen geldende regelgeving wellicht logisch, maar heden ten dage komt het wat vreemd over.

Als buitengewoon veldwachter wordt op 30-9-1859 de heer Hendrik Donderwinkel aangesteld.

De personeelsmutaties over de periode van 10 jaar zijn derhalve erg overzichtelijk.

Blad1

Verkiezingen en Gemeentebestuur 1851 - 1860										
Functie	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Burgemeester	A.W. Zweers *	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Wethouder	H. Krabbenborg xx	idem	idem	idem	idem	idem	afgetr.	benoemd	idem	idem
Wethouder	C.J. te Welscher	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	afgetr.	
Wethouder	J.D. Ten Brundel x						benoemd	juni overl.		
Wethouder	J.C.A. Ten Bosch y								benoemd	idem
Raadslid	G.H. Lageschaar	idem	idem	idem	n.h.					
Raadslid	J.C.A. Ten Bosch y	idem	idem	idem	idem	idem	ontslag		gekozen	idem
Raadslid	A. Arentsen	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Raadslid	J.B. Hulshof	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Raadslid	A. Toebes	idem	idem	idem	idem	sept overl.				
Raadslid	H.Hulshof **	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Raadslid	C.F.J. Reichman	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Raadslid	J.B. Ten Brundel x	idem	n.h.							
Raadslid	A.W. Aalders **	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Raadslid	H.Klein Avink op Pasker				gekozen	idem	idem	idem	idem	idem
Raadslid	J.D. Ten Brundel						gekozen			
Raadslid	H.Krabbenborg xx						benoemd			
Raadslid	J.B. Papemborg						benoemd	idem	idem	idem
Raadslid	H. Harmelink op Hemink							benoemd	idem	idem
Kiesgerechtigden	2e Kamer/Pr.St	60	77	77	78	79	74	78	90	89
Kiesgerechtigden	Gemeenteraad	118	164	159	154	154	143	154	172	179

* tevens Secretaris en Ambtenaar van de B.S.
 ** Tevens ambtenaar van de B.S.
 n.h.: Is niet herkozen
 x is dezelfde
 xx is dezelfde
 y is dezelfde

De bijlage Verkiezingen en gemeentebestuur

Hoofdstuk III

Dit hoofdstuk is het kortste in alle jaarverslagen en gaat over verschillende onderwerpen, *betrekkelijk het beheer* der Gemeente. Het gaat over archiefbeheer, algemene en bijzondere begraafplaatsen, registratie ingekomen stukken enzovoort. Eénmaal vastgelegde procedures die niet veranderen worden niet opnieuw weergegeven.

Hoofdstuk IV De Geldmiddelen

De eerste jaren van de jaarverslagen laten een tamelijk gedetailleerde weergave zien van ontvangsten en uitgaven. Vanaf 1855 worden uitsluitend de hoofdposten genoemd, hetgeen de overzichtelijkheid bevordert. De Bijlage toont verder dat er in 1854 een behoorlijke geldstroom op gang komt voor wat we nu zouden benoemen als infrastructuur, maar toen werd benoemd als *aanleg kunstwegen*.

Uit de tekst bij de jaarverslagen blijkt dat er in 1852, ondanks vrij gunstige cijfers, al rekening gehouden wordt met komende kosten omtrent communicatie, wat in dit geval meer gelezen moet worden als verbinding. Verbinding met omliggende gebieden. Er dient daarvoor gezocht te worden naar meerdere inkomstenbronnen, zonder de inwoners al te zwaar te belasten en vooral de minder vermogenden te ontzien. (Het principe van de sterkste schouders is dus al heel bejaard, A.P.

.In 1853 is sprake van het aangaan van een lening van f 10.000,-, een bedrag dat nodig zal zijn voor *de daarstelling* van kunstwegen. De aflossing daarvan hoopt men te voldoen met nieuw te heffen tollén, het invoeren van nieuwe belastingen en verhoging van bestaande.

Op 15 september 1854 wordt een Raadbesluit genomen tot a) het heffen van de maximum der opcenten op de hoofdsom der Rijks grondbelasting en b) idem der Rijks personele belasting. Vervolgens c) een hoofdelijke omslag van totaal f 2300,- , over de bewoners, d) een verhoging van de opcenten op belas-

Geldmiddelen Inkomsten										
Jaar	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Ontvangsten										
1 . Buitengewone ontvangsten										
1.1. Saldo vorig jaar	1108	507	863	770						3301
1.2 Saldo huidig boekjaar										
1.3 . Opbrengst effecten verkoop		2327	1179							
1.4 . Ontvangen gelden , subsidie voor kunstwegen				7500	18609	10800	7580	9125	5465	
1.5.. opbrengst inschrijvingen				4349						
2. Gewone plaatselijke inkomsten										
2.1 5 opcenten op de grondbelasting	220	220	220	220	391	985	985	985	985	985
2.2 7 opcenten op de personele belasting	99	119	87	84						
2.3 Personele omslag	1685	1820	1723	1662	2300	2300	2300	2300	2300	2300
2.4 .Belasting op honden						120	130	120	110	90
2.5. Leges ter secretarie geheven						25	25	25	25	25
2.6. Tol op de weg naar Varsseveld							300	250	200	200
2.7 Verschillende inkomsten	9		635							
2.8. 50 opcenten op sterke drank	543	572	495	542	570	700	700	700	700	800
2.9. Rente op kapitalen	175	162	136	36						
2. 10 Restitutie Nationale Militie	9	11								
2.11. Ingekomen restanten		126	104	64		300	200	100	65	27
2.12. Onvoorziene ontvangsten			635	84	130					
totaal	3849	5864	6077	15311	22000	15230	12220	13605	9850	7728

Geldmiddelen Uitgaven										
Uitgaven	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
1. Kosten gemeentebestuur					1837	1902	1932	1942	2075	1992
1.1. Jaarwedde burgemeester	545	545	545	600						
1.2. Presentiegeld wethouders	30	30	30	60						
1.3 Presentiegeld raadsleden	50	0	50	100						
1.4 jaarwedde secretaris (= burgemeester)	275	275	275	380						
1.5. Jaarwedde plaatselijke ontvanger	119	0	130	165						
1.6. Huishoudelijke kosten										
1.6.1 Jaarwedde van de bode	80	73	50	80						
1.6.2. staatsblad/Staatscourant/Nijmeegse courant	34	24	13	13						
1.6.3. Diverse kosten	566	400	226	194	35					
1.6.4. Kosten zegels Burg. Stand		111	102							
1.6.5. Onderhoud straten en wegen		193	2434	11234	370	1360	970	1290	995	1085
2. Kosten Publieke Veiligheid					305	310	285	280	267	261
2.1. Jaarwedde cipier	17	0	17	17						
2.2 . Jaarwedde veldwachter	160	160	165	170						
2.3. jaarwedde nachtwacht	68	50	68	77						
2.4. Onderhoud brandspuit	18	18	13	28						
2.5. Voorschot Nationale Militie	9	11								
3. Subsidie aan onderscheidene gestichten										
3..1. Armwezen										
3.1.1. Jaarwedde vroedvrouw	50	50	50	50						
3.1.2. Transport van armen en doorreizenden	17	7								
3.2. Onderwijs – Openbaar					541	541	541	541	601	601
3.2.1. Jaarwedde meesters	410	140	435	165						
3.2.2. verwarming / onderwijs Metriek Stelsel / div	0	101	106	96						
4. Onvoorziene uitgaven										
4.1.Ter beschikking van Provinciale autoriteit	47									
5. Buitengewone uitgaven										
5.1.Drukken bevolkingsregisters / kadaster	14			120						
5.2 Onderhoud bedelaars boven begroting	3									
5.3. Meubelen secretarie		172								
5.4. bouw Gem.locaal en Onderwijzerswoning		1493								
5.5. Voorlopige werkzaamheden Communicatie wegen		198								
5.6. Onderhoud gemeente gebouwen			100							
5.7. .Bouw/bestekkosten			81							
5.8. Renten van schulden					500	850	850	850	700	500
5.9. Invorderingskosten					100	163	140	200	75	65
5.10. Uitgaven voor kunstwegen					17200	8517	5363	7100	4500	2432
6 .Andere Buitengewone uitgaven										
6.1. Onderhoud van bedelaars / behoeftigen	105	161	104	147	351	420	430	329	237	237
6.2. Aankoop effecten	862									
6.3.B ijd. Verpleging krankzinnigen		111	60	135						
6.4. Restitutie op uitgevoerde dranken		42	3							
6.5 Onvoorziene uitgaven			29		761	1167	1709	1073	400	555
Totaal	5330	6217	6939	15685	23855	17086	14077	15463	11709	9588
N.B. Afgerond op hele guldens !!!!										

N.B. In de bijlage zijn omwille van overzichtelijkheid kleinere posten samengevoegd.

ting op gedestilleerd, e) een belasting op honden, en f) het berekenen van leges ter secretarie. Al deze maatregelen behoeven nog goedkeuring van Gedeputeerde Staten en daar is alle hoop op gericht.

Het jaar 1855 levert een Raadverordening op *nopens kunstwegen* en is het jaar dat voor deze wegen het respectabele bedrag van f 17.000,- vordert. Dit is direct aanleiding tot een versobering omtrent de financiële status van de gemeente, temeer daar de rijksoverheid het toegezegde bedrag in 4 jaar ter beschikking gaat stellen.

De financiële toestand wordt in 1856 als ongunstig gekarakteriseerd mede door achterblijvende betaling van toegezegde gelden door Rijk en Provincie. Hierdoor moet in 1857 f 2000,- bijgeleend worden. Hiervan wordt f 1000,- gebruikt voor aflossing van de hoofdsom, zodat deze f 18.000,- bedraagt, tegen een rente van 5 %.

Gelukkig kwam er in 1858 nog f 4.000,- ter beschikking voor aflossing. Dit geeft echter onvoldoende lucht in de financiële toestand. Daarbij komt nog het gegeven van verwachte stijgende kosten voor openbaar onderwijs in verband met op handen zijnde wetswijzigingen op onderwijsgebied. Ook de verwachte subsidies staan onder druk. Al met al spreken de lokale bestuurders van een *ontmoedigende toestand*. Een jaar later – 1859 – spreekt men van een *hoogst ongunstige toestand*, waarbij men de belastingen al als zeer hoog beoordeelt. Van *stoffelijke vooruitgang der inwoners* is dan ook geen sprake. Ondanks een reductie van de gemeentelijke schulden tot f 8.000,-, in 1860, wordt er openlijk twijfel geuit of de gemeente wel aan haar verplichtingen kan blijven voldoen als er geen hulp komt van Rijk of Provincie. Temeer daar de reeds eerder genoemde onderwijskosten in 1861 realiteit dreigen te worden.

Hoofdstuk V Gemeente-eigendommen, werken en inrichtingen

In het Gemeenteverslag van 1851 wordt een gedetailleerd overzicht gepresenteerd van bezittingen en wegen in de gemeente Lichtenvoorde, dat leidend is voor de komende 10 jaar.

A. In eigendom. 1. een school in de buurtschap stad, 2. een oud schoollokaal, 3. een onderwijzerswoning en 4. een lijkenhuisje.

De items onder 1. en 4. zijn in *vrij voldoende stand*, die onder 2. en 3. zijn in *uiterst vervallen staat*. Deze staan op de nominatie voor sloop om vervolgens op locatie 2 een gemeentehuis te bouwen met daarin een wachtkamer, een gevangenis en een brandspuithuisje. De onderwijzerswoning moet worden vernieuwd. In 1852 krijgt een en ander zijn beslag.

B. Gronden. Gronden heeft de gemeente niet, met uitzondering van een bunder markegrond, die bij de onderwijzerswoning hoort en de stroken langs wegen en paden die geen andere functie hebben. Het brengt niets op. Straten en pleinen. Deze zijn in voldoende staat van onderhoud en verbeteringen worden slechts langzaam uitgevoerd.

Gemeentewegen, buurtwegen en voetpaden. Voor onderhoud hiervan en de daarin gelegen kunstwerken (duikers en bruggen) wordt de nodige zorg gedragen. Een verbetering van *de buurtweg der 2e klasse* van Lichtenvoorde over Zieuwent naar Ruurlo heeft plaatsgehad. Deze weg is het hoofdpijndossier van de komende 10 jaar (ref.). Er wordt onderscheid gemaakt tussen buurtwegen der 2e klasse en buurtwegen der 3e klasse. Voor de volledigheid de wegen der 2e klasse: 1. weg langs *den Harveldschen molen naar Varseveld*. 2. weg door de buurtschap Vragender, langs het Hooge Meinen naar Winterswijk. 3. weg langs Harveld naar Zelhem. 4. weg door de buurtschap Zieuwent, langs de Stroet en Donderwinkel naar Ruurlo. 5. weg door Zieuwent langs de Kranenboer en de Rouwhorst naar Ruurlo. 6. de weg door de Hemmel naar Ruurlo. 7. weg door de Lieveelder Esch naar Ruurlo. 8. weg langs Tongerlo, door de Schaarsche heide naar Bredevoort en Aalten. 9. weg over het Lichtenvoordschebroek naar Aalten.

Buurtwegen der 3e klasse: 10. weg van Lichtenvoorde langs het Kevelder en Koekenveld naar Zieuwent.

11. weg door Vragender naar *Meddeho* onder Winterswijk. 12. weg langs Stortelder, door Lieveelde tot aan Groenlo.

Voorts zijn er nog voetpaden naar Groenlo, *Varseveld* en Zelhem.

Vanaf 1852 gaat het echter hoofdzakelijk over kunstwegen die ons met de rest van de wereld moeten

verbinden. In eerste instantie gaat het om 3 verbindingen, te weten de kunstweg van Groenlo over Lichtenvoorde naar Aalten, vervolgens de kunstweg over Zieuwent naar Ruurlo, hiervoor al een hoofdpijndossier genoemd, tenslotte nog een kunstweg over *Varseveld* naar Terborg.

Voorts vleit men zich met de hoop op verbinding richting Enschede en op een betere verbinding richting de spoorweg tussen Arnhem en de *Duitsche Staten*. Deze wens komt later in het decennium terug. Als er nauwelijks iets verandert in de situatie omtrent eigendommen, wordt er ook niets meer over gezegd, hetgeen een duidelijke verkorting in de tekst tot gevolg heeft.

Aan de buurtweg naar Ruurlo wordt wel aandacht besteed, maar de regelmatig hoge waterstanden werken vertragend.

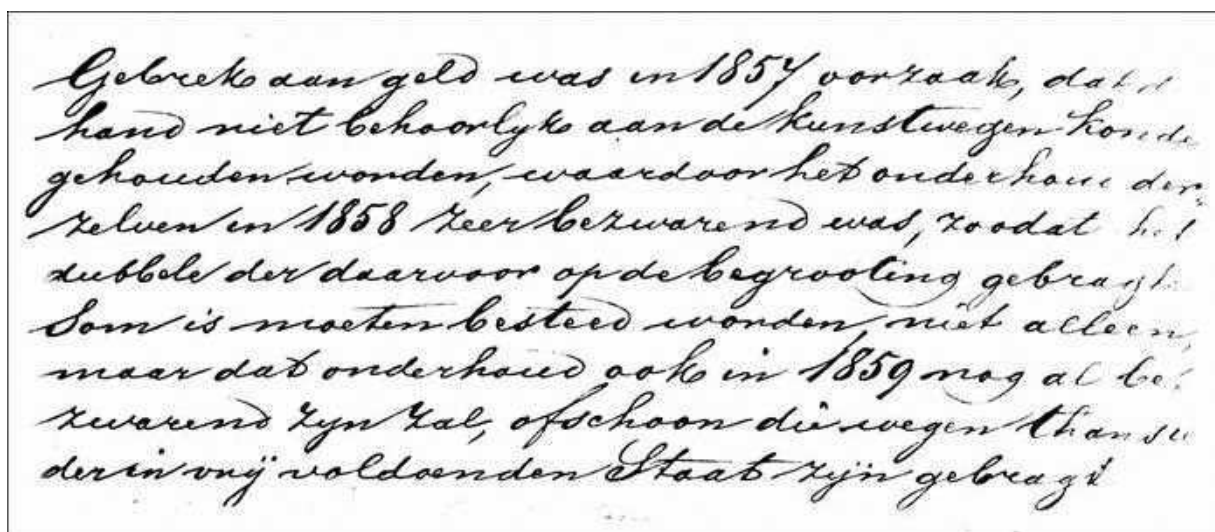
Wat ook niet bevorderend werkt zijn de condities die de Provinciale Staten aan een lening van f 10.000,- verbinden, voor de kunstweg richting Aalten. Zij eisen een goede aansluiting op het wegennet naar Pruisen. Hierover is al 12 jaar vruchteloos overleg geweest. (Bij de aanleg van de Betuwelijn had men hiervan wat kunnen leren, Ref). De Prinsie Overijssel stelt de aansluitingseisen naar Pruisen niet en zodoende komt daar een kunstweg van Groenlo over Eibergen en Haaksbergen naar Enschede. Reden waarom de wensen worden verlegd naar een kunstweg naar Groenlo.

In de jaren tussen 1853 en 1855 worden de kunstwegen naar Groenlo en Aalten, alsmede de grindweg naar Varseveld voltooid. Met de weg naar Ruurlo wil het nog steeds niet vlotten, hoewel de aarden baan hiervoor in 1857 gerealiseerd wordt voor wat betreft het deel in de gemeente Lichtenvoorde.

In 1857 wordt melding gemaakt van *vernietigend vervoer van dakpannen* over onze kunstwegen. Dit had te maken met de wederopbouw van Vreden dat voor een deel was afgebrand. De gemeente werd niet alleen geconfronteerd met het kostbare onderhoud der kunstwegen, maar ook nog eens met belangrijke herstellingen daarvan.

Krachtdadige werkzaamheid welke alleen door gebrek aan geld getemperd werd, heeft dit bezwaar bijna weer te boven doen komen, aldus de letterlijke tekst in het verslag.

Hoezeer de gemeente in de geldproblemen zat, moge volgen uit de volgende bijlage.

Gebreke aan geld was in 1854 oorzaak, dat de hand niet behoortlyk aan de kunstwegen konde gehouden worden, waardoor het onderhoud derzelven in 1858 keer bewaerd was, zoodat het dubbels der daarvoor op de begrooting gebragt. Som is moeten besteed worden, niet alleen, maar dat onderhoud ook in 1859 nog al bewaerd zyn zal, ofschoon die wegen thans weder in vry voldoende Staat zyn gebragt.

In 1860 is de kunstweg naar Ruurlo nog steeds niet voltooid en wordt de focus verlegd naar een kunstweg vanaf de buurtschap Stad, over een deel van de Bedelaarsdijk, door het Veld, richting Beltrum en vandaar naar Borculo. Als tweede eindpunt wordt het station in Borculo genoemd dat komt te liggen aan de ontworpen spoorlijn tussen Zutphen, langs Goor naar de Duitse grenzen. Zo zou men verbinding krijgen met 2 volkrijke plaatsen.

(N.B. Voor wat betreft Goor weet ik uit genealogisch onderzoek dat deze plaats een enorme ontwikkeling doormaakte in de industriële textielbranche, mede veroorzaakt door de introductie van de snelspoel. Het gevolg was een geweldige zuigkracht op mensen uit de wijde omgeving, A.P.)

Boven deze plannen hing een loodzwaar financieel zwaard van Damocles, maar men rekende op milde subsidies.

Hoofdstuk VI Medische Politie

Een hoofdstuk over de gezondheidstoestand der ingezetenen.

Over de periode tot 1860 is de conclusie dat de gezondheidstoestand over het algemeen zeer voldoende was, hetgeen elk jaar weer de volgende zinsnede opleverde in het verslag :

Bijzondere maatregelen ter voorkoming en genezing van ziekten waren niet noodig, voor de gezondheid, reinheid en wat als besmettingwerend algemeen bekend is, wordt voortdurend zorg gedragen .

In 1856 wordt dat nog aangevuld met een circulairenummer waarin kennelijk de toe te passen handelingen waren verwoord.

Bovenstaande houdt niet in dat er niets gebeurde, want in 1852 was er wel een mazelenuitbraak met veel zieken en 1 sterfgeval.

In 1853 zijn er een paar gevallen van Croupe met dodelijke afloop.

Drie gezinnen in de buurtschap Stad worden in 1857 getroffen door *Persloop of Dysenterie*, waaraan 11 personen overleden. In dat jaar was er 1 sterfgeval door *zenuwzinking koorts*.

Het jaar 1858 sprong er uit omdat er dat jaar zonder aanwijsbare reden 47 personen meer overleden dan het jaar ervoor. Enkele kinderen stierven aan Croupe.

In de hele periode was er slechts één mutatie bij de *geneeskunst-oefenaars* en dat betrof de vroedvrouw J.G. Holleweg, huisvrouw van H. Leferink. Zij emigreerden naar Amerika.

De gezondheidstoestand van het vee was over de gehele periode gunstig.

Hoofdstuk VII Nationale Militie en Schutterij

In dit hoofdstuk wordt, onder A. inzicht gegeven in het aantal lotelingen, jonge mannen die zich moeten melden voor de militaire keuring, en indien goedgekeurd, al naar gelang de behoefte aan personeel in het leger, ingeloot of uitgeloot worden.

Onder B. wordt informatie gegeven over de schutterij, die in Lichtenvoorde rustend is.

Blad1 A.

Nationale Militie.										
	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Lotelingen	39	39	39	40	35	30	45	39	34	34
aantal ingelijfd	10	12	10	11	11	12	11	10	11	10
Schutterij										
actieven	74	73	66	66	66	66	66	66	66	66
reserve	64	60	65	63	62	63	64	62	63	67
totaal	138	133	131	129	128	129	130	128	129	133
Sterkte 1e ban										
officieren	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
onderofficieren	2	3	3	2	3	3	3	2	3	3
korporaals	4	4	4	1	4	3	4	4	4	4
tamboers	2	2	2	2	2	1	1	2	2	2
schutters actief	72	71	64	64	61	62	61	58	62	62
schutters reserve	57	52	58	60	57	59	60	61	57	61
totaal	138	133	132	130	128	129	130	128	129	133
N.B. Vanaf 1853 tot 1854 staat er een officier in de sterkte opgenomen die er niet is										

Nationale Militie

Alle mannelijke inwoners werden op hun 18e jaar opgeroepen voor de keuring ter inlijving bij de Nationale Militie. Zij kregen een lotelingnummer. Niet alle dienstplichtigen moesten ook opkomen, want dat was afhankelijk van het contingent dat de gemeente moest leveren. Met het nummer dat de dienstplichtige was uitgereikt werd de loting verricht.

De dienstplicht in de jaren 1850-1860 was geen sinecure. Uit een bijgevoegde huwelijksbijlage blijkt dat de onderhavige Bernardus Elferink 5 jaar in militaire dienst verbleef. Vijf jonge jaren ten dienste van het vaderland. Of dat zo ideëel werd ervaren is zeer de vraag, gelet op de uitwegen in de volgende alinea.

- *Gratis.*

Model Lett. L L.
Art. 200 der Wet.

Nationale Militie.

Ligting van den Jare
achtien honderd

veertig

PROVINCIE GELDERLAND.

CERTIFICAAT.

DE STAATSRAAD, GOUVERNEUR DER
PROVINCIE GELDERLAND,
verklaart, dat *Elferink Bernardus*
geboren te *Sichtenwaarde* den *2 February 1840*
van beroep *meester*
zoon van *Harmanns*
en van *Brucekerlaar, Johanna*
van beroep *schuonmaker*
wonende te *Sichtenwaarde*
binnen de Gemeente van *Sichtenwaarde* voor de
Nationale Militie is ingeschreven; dat hij *op het tachtien*
jarige is ingelijfd geworden bij *het n. 1857*
1857 den tijd van *vijf* jaren
hebbende gediend, behoorlijk uit de dienst ontslagen is.

Signalement.

Lengte *1 El 10 Strepen.*
Aangezicht *slavin*
Voorhoofd *glat*
Oogen *slavin*
Neus *klein*
Mond *id.*
Kin *slavin*
Haar *slavin*
Wenkbrauwen *id.*
Merkbare teekenen

Handtekening
B. Elferink

Gegeven te ARNHEM, den *10 Febr.* 1845

De Staatsraad, Gouverneur der Provincie

Vijfentwintig

Geregistreerd No. *1679*
1845

Huwelijksbijlage
Elferink

Als iemand was ingeloot was er toch nog wel een uitweg en dat ging via nummerwisselaars en plaatsvervangers. De laatst genoemde methode ging via een notariële akte. Hier was een vrij behoorlijk kapitaal mee gemoeid. Waarmee maar weer eens duidelijk wordt dat er toen met geld het één en ander te regelen viel.

wonende te *Lichte voorde*
binnen de Gemeente van *Lichte voorde*
voor de Nationale Militie is ingeschreven, dat aan hem
vervolgens bij de loting is ten deele gevallen het nom-
mer *72*, hetwelk hem tot de dienst verplichtte,
hij daaraan heeft voldaan, door nummer-verwisseling.

Hoofdstuk VIII Kerkelijke zaken

"Er bestaan alhier drie kerkgemeenten. Eene Nederduitsch Hervormde en ene R.Catholijke in de buurtschap Stad, alsmede nog eene R.Catholijke in de buurtschap Zieuwent. In de buurtschap Stad zijn een Nederduitsch Hervormde Predikant en evenals in de buurtschap Zieuwent een R.Catholijke pastoor en kapelaan dienst doende. Giften of legaten tot Godsdienstige doeleinden zijn niet verleend."

Dit hoofdstuk behandelt voornamelijk de mutaties in de personeelsbezetting der 3 aanwezige kerken. In de buurtschap Stad zetelen de Nederlands Hervormde kerk, geleid door een Nederduits Hervormde predikant en een Rooms Katholieke kerk, geleid door een pastoor, bijgestaan door een kapelaan. In de buurtschap Zieuwent is ook een Rooms Katholieke kerk waar ook een pastoor en een kapelaan werkzaam zijn.

In 1855 aanvaardt dominee J.C. Diehl een beroep uit Leerdam. Hij wordt opgevolgd door dominee J. van der Ven, die *candidaat* is bij het Provinciale Kerkbestuur in Utrecht.

De pastoor van de buurtschap Stad, pastoor J.A. Niessing overlijdt op 10 oktober 1856 en wordt in 1857 opgevolgd door pastoor J.C. Hondvorst, afkomstig uit Franeker. Ook bij de kapelaans waren er mutaties: op 4 april 1857 deed kapelaan C. van Hout zijn intrede in de buurtschap Stad, terwijl in Zieuwent kapelaan G.J. Harmsen de plaats van de vertrokken kapelaan L. Bauer, innam.

In 1857 is er nog melding van een legaat, geschonken door J.B. Kolkman te Zelhem, voor de kerk en de armen in Zieuwent, ter grootte van f 550,00 .

Het verblijf van kapelaan Van Hout in de buurtschap Stad is van korte duur, want op 30 oktober 1858 is hij al weer vertrokken naar Bolsward. Zijn opvolger was kapelaan J. van de Burgt uit Venray.

Hoofdstuk IX Onderwijs Kunsten en Wetenschappen

Scholen voor lager onderwijs.

Er zijn 2 scholen voor lager onderwijs, a) in de buurtschap Stad, b) in de buurtschap Zieuwent.

Zoals reeds in 'de Lichte voorde' no 67, bladzijde 39 is vermeld waren er 2 peildata voor het aantal leerlingen op de twee scholen en wel op 15 januari en op 15 juli. In de wintermaanden werd er ook avondschool gegeven. Er waren leerlingen die dan zowel het dag- als het avondonderwijs volgden.

In Stad lijkt het aantal leerlingen aan het eind van het decennium te dalen. De schijn wordt gewekt dat in 1860 de gegevens van 1859 zijn overgenomen.

Er wordt in de zomermaanden kennelijk nogal wat kinderarbeid verricht als we de aantallen leerlingen bekijken.

Onderwijs										
Lichtenvoorde Stad	jaar	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
peildatum 15 januari										
dagschool	jongens	195	174	155	145	163	157	145	126	126
	meisjes	133	111	116	130	122	125	123	100	100
avondschoon	jongens		19	18	22	22	20	21	22	22
	meisjes		2		1	2	4	5	5	5
	totaal	328	306	289	298	309	306	294	253	253
peildatum 15 juli										
dagschool	jongens	71	69	72	72	88	80	58	72	72
	meisjes	48	41	73	80	80	72	50	63	63
	totaal	119	110	145	152	168	152	108	135	135
aantal onderwijzers		2	2	2	2	2	2	3	3	3
Zieuwent	jaar	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
peildatum 15 januari										
dagschool	jongens	124	113	102	105	112	105	104	101	101
	meisjes	104	97	90	84	74	71	81	70	70
avondschoon	jongens		16	16	18	21	26	28	24	24
	meisjes		5	4	5	7	6	8	5	5
	totaal	228	231	212	212	214	208	221	200	200
peildatum 15 juli										
dagschool	jongens	50	52	57	54	60	53	68	61	61
	meisjes	36	37	40	36	38	36	38	37	37
	totaal	86	89	97	90	98	89	106	98	98
Aantal onderwijzers		1	1	1	2	1	1	1	1	1

De tekst van het jaarverslag is heel vaak identiek tot bijna identiek. Het dagonderwijs is kosteloos, wat het bezoek aan de avondschoon kost wordt niet vermeld. De onderwijzers krijgen de schoolbehoeften vergoed. Daaruit zou je de conclusie mogen trekken dat zij de middelen aanschaffen. In de tekst kan daarvoor noch een bevestiging noch een ontkenning worden gevonden.

Zowel in de buurtschap Stad als in de buurtschap Zieuwent staat een onderwijzer der derde rang. In Stad bijgestaan door iemand van de 4e rang, of iemand zonder rang, of door één of meer kwekelingen.

De school in Stad is eigendom van de gemeente, die in Zieuwent behoort toe aan de *Roomsche Catholijke kerk/gemeente*.

Bij de aanvang van het decennium voldoet de school in Stad goed. Ze is doelmatig, ruim en lichtig, maar vergt wel veel onderhoud. Het schoolgebouw in Zieuwent krijgt het predicaat slecht, maar wordt in 1853 naar de wensen aangepast, terwijl de kerk ook een onderwijzerswoning realiseert.

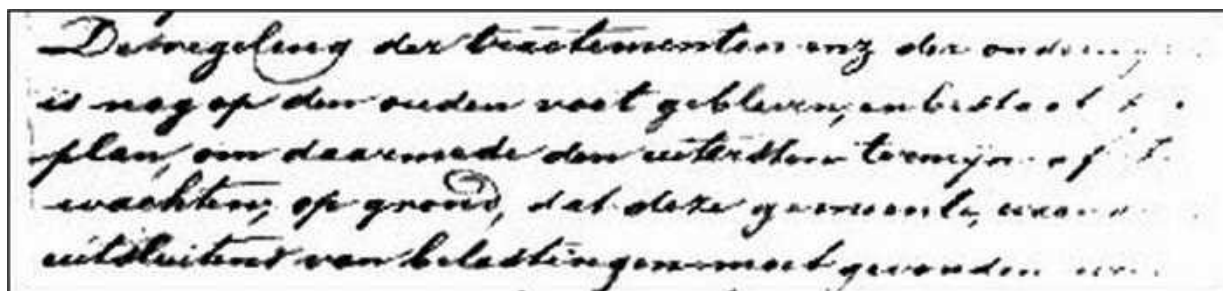
Over het hele decennium worden geen subsidies verstrekt.

De staat van het onderwijs wordt voortdurend gunstig beoordeeld. Terwijl er pas in 1857 een plaatselijke Schoolcommissie in het leven wordt geroepen op basis van gewijzigde wetgeving. Deze commissie wordt gevormd door de beëdigde heren A.W. Zweers, H. Hulshof H. Zn, B. Sterneborg, B. Hulshof en J.B. Hulshof.

De commissie beoordeelde de kwaliteit van het onderwijs *alleszins voldoende* en spreekt zijn waardering uit richting het onderwijzend personeel.

De juist gememoreerde Onderwijswet hield kennelijk ook herziening van de *tractementen* in, hetgeen de nodige pijn veroorzaakte zoals te lezen is in de volgende volzin:

“De regeling der tractementen enz. der onderwijzers, is nog op den ouden voet gebleven en bestaat het plan om daarmede den uitersten termijn af te wachten, op grond, dat deze gemeente, waar alles uitsluitend van belastingen moet gevonden worden, zonder zeer ruime tegemoetkoming van het Rijk en de Provincie, veel te zwaar door de kosten van het onderwijs zal gedrukt worden, zoodanig zelfs, dat te vergeefs een middel wordt gezocht, om in het vervolg deze kosten te dekken, immers, volgens eene, in dit verslag opgenomene, zeer matige berekening, zullen de kosten van het onderwijs, volgens de nieuwe wet geregeld, veel meer dan de dubbele som der tegenwoordige kosten bedragen en zeer terecht zegt de Commissie in haar verslag dat schoolgeld heffen hier, waar zulks nimmer plaats had, het gevolg zal hebben, dat veel kinderen, die nu geregeld ter school gaan, dan terug en van alle onderwijs verstoken blijven zullen, zoodat die heffing, indien al verligting (in het finantiele), zeer zeker geene verlichting aanbrengen zoude.”

In 1859 zijn de nieuwe bezoldigingsregels geregeld, met dien verstande dat ze pas in 1861 worden geëffectueerd. Eerder is er geen geld voor!!

Hoofdstuk X Armenwezen

In een tijd waarin door de centrale overheid een steeds grotere taak t.a.v. zorg in de ruimste zin van het woord aan gemeenten wordt toebedeeld is het interessant te zien hoe daar in 1851 en aansluitende jaren mee werd omgegaan.

Een ruim deel van het verslag onder het Hoofdstuk Armwezen handelt over bedelarij, het ongemak en gevoel van onveiligheid dat daarmee veroorzaakt wordt en de sluwe of slinkse wijze waarmee bedelaars of handelaren in allerlei duistere negotie bij mensen binnendringen.

Over de overige zorg aan minderbedeelden schrijft de burgemeester: “Er bestaat hier slechts een eigenlijk gezegd armbestuur; het Hervormd Diaconie bestuur; daarenboven worden in de jaarlijkse tabellen van instellingen van weldadigheid nog opgegeven de zoogenaamde Kerkelijke Armbesturen der R.Catholijken in de buurtschappen Stad en Zieuwent, ofschoon niet kan worden volgehouden dat dit wezenlijke armbesturen zijn. Een citaat uit het verslag :

“Bedelarij door ingezetenen uit andere gemeenten in dit rijk, wordt nu eens meer, dan eens minder uitgeoefend, voornamelijk door personen, die oogenschijnlijk geen onderstand verdienen. Wird dezelve openlijk uitgeoefend, ze ware langzamerhand zeer goed uit te rooije, doch die meestal luije, om niet meer te zeggen, landloopers, vinden een te welslagend middel om door het ter koop aanbieden van lucifers, roodkrijt, en andere nietigheden, den arm der politie te ontkruipen; zij treden de woningen binnen, om daar dan aalmoezen, eetwaren, enz. op te bedelen. Is de last van deze personen minder groot in het meer met huizen bezette gedeelte der gemeente, in de buurtschappen, vooral op de punten waar landbouwers wat afgezonderd wonen, en daardoor niet zonder vrees voor zulk volk zijn, is die last soms schier ondragelijk. Die vermomde bedelaars weten zeer goed de tijden waar te nemen, dat de mannelijke bewoners der huizen op het land of elders bezig zijn, om de huizen binnen te sluipen, aanvankelijk

hunne waren aan te bieden, vervolgens om onderstand te vragen, en dikwijls te eindigen met uitdrukkingen als deze "geef maar wat meer, misschien zijt Gij anders morgen niet rijker dan ik" en dergelijke, waaronder eene bedreiging van brandstichten niet diep verborgen ligt. Mogte die vermomde bedelarij meer krachtdadig te keer gegaan kunnen worden."

Hoofdstuk XI Gemeentepolitie

De openbare veiligheid.

Voor deze zorg is één veldwachter beschikbaar, terwijl in de buurtschap Stad een klepperman de wacht houdt. Voorts heeft de Commissaris des Konings buitengewone, onbezoldigde veldwachters aangesteld, te weten Willem Smelster, Hendrik Jan Bouwmeester te Ruurlo, Jan Radstake en Hendrik Willem Haverkamp te Zelhem. *Daarenboven brengen de tournées van den activen geregtsdienaar te Groenlo veel tot de veiligheid bij.*

Het viertal krijgt er in de loop van 1856 een niet nader genoemde collega bij. In de beginjaren zijn er wat klachten over bedelaars en landlopers, maar na 1853 is dat probleem marginaal geworden.

Daarbij wordt er in 1854 een bezoldigde jachttopziener, genaamd W. Witte, aangesteld als Rijksveldwachter. Hij krijgt in 1858 bijstand van een tweede rijksveldwachter, J.A. Marijnusse.

Het werk van beide heren wordt voortdurend hoog geprezen.

In dit decennium spreekt men bij aanrandingen over aanrandingen van eigen domein en van aanranding van personen. In de laatste categorie wordt in 1855 melding gemaakt van iemand die een ander één of meer klappen heeft toegebracht. Hij mocht voor één maand de gevangenis in.

Branden zijn er ook enkele geweest, waarbij panden ondanks de aanwezigheid van 2 grote en 2 kleine brandspuiten tot de grond zijn afgebrand. Daden van heldendom worden niet gemeld.

Hoofdstuk XII Landbouw

Een steeds herhaalde opening van de jaarverslagen luidt als volgt :

Nopens den toestand des landbouws, de koop en huurwaarde der landerijen, maatschappijen enz. ter bevordering van den landbouw, tentoonstellingen, invoering van nieuwe gewassen, werktuigen en vee-rassen en toepassing van nieuwe uitvindingen, valt niets nieuws te vermelden.

Dat houdt dus in dat er nauwelijks iets veranderde, hetgeen geen bevreemding wekt als men de moeilijke verbindingen met aangrenzende streken onderkent, zoals geschetst in Hoofdstuk V. Ook jaarmarkten, of markten in het algemeen, worden hier niet gehouden, hetgeen dus ook geen contacten oplevert.

In de periode tot 1860 deden zich geen misoogsten voor, hoewel de opbrengsten wel varieerden en vooral in droge jaren wat minder waren. Door het hele decennium is er wel steeds een opmerking over het fenomeen aardappelziekte, dat soms het blad en soms de knollen meer aantastte. Ook over de opbrengst van bijenhoning lopen de cijfers per jaar nogal uiteen. Deze verschillen soms van 5 pond tot 20 pond per korf. Over bijenziekte wordt niet gerept.

Wat betreft de pluimveehouderij kan men over de betreffende periode geen opbrengstgegevens verschaffen. Als de eieren al verkocht worden gebeurt dat aan opkopers.

Tuinbouw- en ooftproducten worden alleen voor eigen gerief verbouwd.

Voorts is er nog wat handel in houtskool dat voor een deel wordt afgezet aan de ijzergieterijen.

De productie van schors is ook nog een bron van inkomen en daarvan zien we de prijs in het laatste deel van het decennium oplopen.

Landbouw Gewassen											
Gewas		1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Aardappelen	bunders	275	275	240	230	230	235	236	235	233	233
	opbr./bunder	100	100	70	100	80	110	90	80	90	100
Boekweit	bunders	120	115	120	125	116	110	118	120	130	129
	opbr./bunder	35	25	24	30	20	18	19	15	25	28
Garst	bunders	90	85	85	80	90	97	54	90	90	90
	opbr./bunder	25	16	20	25	23	24	20	18	20	30
Haver	bunders	169	175	175	165	166	165	163	160	161	160
	opbr./bunder	30	25	32	40	35	35	25	22	34	38
Koolzaad	bunders	115	100	92	95	109	110	107	104	103	103
	opbr./bunder	17	10	10	15	11	14	16	14	17	20
Rogge	bunders	650	600	600	665	697	675	654	660	661	656
	opbr./bunder	20	15	13	15	18	20	20	18	15	24
Tarwe	bunders	20	19	27	25	32	60	80	90	90	94
	opbr./bunder	15	17	15	18	17	19	19	12	12	20
Vlas	bunders	15	16	17	18	17	18	19	20	23	24
	opbr./bunder	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?

Opbrengst per bunder in mudden.
Op de roggelanden worden als herfstgewas knollen en spurrie geteeld.

Prijzen in guldens		Landbouw Opbrengsten									
Aardappelen	prijs/mud	2	12,00	13,00	2,5	12,50	11,50	11,50	11,50	12,00	12,50
Boekweit	prijs/mud	5	16,75	18,00	8	19,00	15,00	16,00	16,00	16,00	16,50
Garst	prijs/mud	4,8	16,00	17,00	8	18,00	15,00	16,00	16,00	16,00	15,00
Haver	prijs/mud	2,5	11,70	14,00	3,75	14,00	13,00	13,00	13,50	13,00	13,60
Koolzaad	prijs/mud	10	10	12	13	14	13	10	12	10	10
Rogge	prijs/mud	6	17,00	10	9	10	17,00	16,50	16,00	17,00	16,15
Tarwe	prijs/mud	9	18,00	14	14	18	14	11	18,00	19,00	19,00
Schors	prijs/mud	2,25	11,87	11,85	1,85	11,90	11,90	11,90	12,50	14,00	13,25
Boter	prijs /pond	0,5	10,60	10,85	0,85	10,90	10,90	10,90	10,70	10,75	0,9
Kaas	prijs /pond										
Va Vlees	prijs /pond	0,325	10,38	10,60	0,5	10,50	10,48	10,46	0,33	10,45	10,42

Aangezien er geen marktgegevens zijn gaat het om gemiddelde prijzen.

De opbrengsten en soorten gewas zijn in enkele bijlagen overzichtelijk gemaakt. Kijken we naar de bijlage landbouw (bijlage gewassen) dan valt op dat er jaarlijks ten aanzien van de hoeveelheid ingezette bunders per gewassoort niet heel veel verandert. Met een enkele uitschieter liggen de waarden allen binnen de 10 % -norm. Of er wisselteelt werd toegepast bij de aardappelen wordt niet vermeld. Men zou dat wellicht proefondervindelijk kunnen weten, maar de ziektekundige kennis in die tijd was nog gering. Uit de opbrengstcijfers zijn soms wel productiedalingen ten gevolge van droogte te herleiden. Zo waren de jaren 1857 en 1858 erg droog, terwijl 1860 weer een heel goed oogstjaar is geweest. In de opbrengsten per mud (bijlage opbrengsten) product kunnen we deze relatieve schaarste niet terugvinden, want de prijzen van enkele jaren voor deze droogte zijn hoger dan tijdens de droge jaren.

Veebezetting										
Jaar	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Hengsten	5	7	4	6	3	1	1	3	2	3
Ruinen	100	111	112	105	111	105	103	106	107	190
Merriën	87	93	95	91	97	90	89	96	91	90
Veulens	8	7	4	6	6	6	6	8	4	5
Stieren	12	7	6	7	9	9	10	8	5	7
Ossen	122	128	127	144	141	141	145	147	145	148
Koeien	1170	1298	1270	1247	1259	1262	1266	1269	1238	1259
Kalveren	736	722	709	698	728	723	722	721	665	677
Schape	111	112	107	103	109	110	110	112	116	126
Varkens	434	374	383	395	380	381	381	379	365	378
Bokken	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1
Geiten	26	98	87	88	85	86	88	90	96	103

Bij de veebezetting (bijlage veebezetting) zien we relatieve schaarste aan voedselproducten pas terug in 1859. Toch mogen we concluderen dat het geschrevene in de aanhef van dit hoofdstuk opgaat. Er veranderde niet erg veel.

De vermelde ossen worden voor > 90 % ingezet als trekdier, terwijl slechts enkele voor de slacht zijn bestemd. Dat er gedurende al die jaren slechts 1 bok ter beschikking was wekt enige bevreemding. Het zal echter niet al die tijd dezelfde zijn geweest.

Ten aanzien van de markegronden wordt vermeld dat deze in 1860 nog niet verdeeld zijn.

Hoofdstuk XIII Vervening, Jacht en Visserij

a. Vervening

In dit hoofdstuk wordt opgave gedaan van de aangevraagde en verkregen concessies tot vervening.

Er blijkt veel meer aangevraagd te worden dan er werkelijk wordt verveend. Over de turf is belasting verschuldigd. De turf wordt naar kwaliteit ingedeeld en is hier van de 2e en 3e klasse en brengt gemiddeld 20 cent per ton op. Er wordt geen gebruik gemaakt van veenarbeiders. Geeft men in de eerste jaren nog productietonnages op voor de beide klassen ter grootte van ongeveer 13000 ton klasse 2 en 20000 ton voor klasse 3, later laat men dat geheel achterwege.

Men beperkt zich tot de constatering of er een nat jaar is of een droog jaar.

b. Jacht.

In de eerste jaren wordt gemeld dat de jacht aan Z.M. de Koning is, terwijl in latere jaren de Domeinen als rechthebbende wordt opgevoerd. Toch werden er jaarlijks vergunningen tot jagen afgegeven die men consenten noemde. Bij de toekenning van consenten, die met een hoeveelheid geld gepaard ging, ontstonden nogal eens strubbelingen omdat jagers de prijs te hoog vonden. Dit leidde er in 1852 toe dat de jagers geen consent aanvroegen, met als gevolg dat de hazenstand nogal toenam, hetgeen de boeren niet erg op prijs stelden. Gelukkig voor de boeren is het nadien niet meer uit de hand gelopen en zijn er jaarlijks 3 tot 8 consenten uitgegeven.

In onze streek werd voornamelijk op hazen en patrijzen gejaagd, hoewel er toen ook al geklaagd werd over weinig patrijzen. In 'goede' jaren werden er wel 3 à 400 hazen geschoten. Groot wild was er niet en dat is in schril contrast met wat men ons anno 2014 voorhoudt.

Er bestond een premiestelsel voor schadelijk wild; zo leverde een moervos f 1,50 op en een halfwas f 0,75.

Voor ander schadelijk gevonden wild was de premie f 0,30. Daar vielen onder andere bunzings, hermelijnen, wezels, valken, haviken, sperwers en wouwen onder. Jaarlijks werd er tussen de f 5,00 en f 10,00 aan premie uitgekeerd. Het aantal gedood schadelijk wild was waarschijnlijk veel groter omdat lang niet altijd de premie werd opgehaald.

Het jachtveld werd over het algemeen goed in de gaten gehouden door een jachtopziener en enkele veldwachters. Er waren dan ook weinig overtredingen. Een curieuze overtreding was het laten loslopen van honden zonder kruisbunzel.

Een bunzel of bongel is een stuk ijzer of hout dat met een beugel bevestigd werd aan een paard of koe om hem in zijn bewegingsvrijheid te hinderen. Bij honden zal er naar alle waarschijnlijkheid een stuk hout aan het kruis zijn bevestigd om het dier in zijn beweging te remmen, zodat hij geen schade kon aanrichten in het jachtveld.

Hoofdstuk XIV Ambacht en Fabrieksnijverheid

Veel is er over dit hoofdstuk niet vermeld, het blijft bij enkele opmerkingen omtrent het feit dat er enkele thuiswevers zijn die hun producten op stuk leveren aan textielabrikanten. In 1854 wordt ook in Lichtenvoorde een fabrieksmatige bontweverij gesticht zonder stoomwerktuigen. Die stoomwerktuigen komen er wel als in 1857 een stoomkorenmolen het licht ziet, met een vermogen van 6 paardenkrachten. Deze wordt alleen ingezet bij windstil weer. Al met al een beeld van een zeer rustig dorp.

Hoofdstuk XV Handel en Scheepvaart

Jaar- en of weekmarkten zijn hier niet, toch wordt er wel handel gedreven. Veruit het belangrijkste is de handel in varkensvlees waarvan jaarlijks ongeveer 100.000 Nederlandse ponden van eigenaar veranderen. De handel staat in 1851 enigszins onder druk doordat een paar grensbewonende spekslagers hun koopwaar de grens overbrengen naar PRUISSEN, zonder daarvoor de verschuldigde rechten af te dragen. Smokkel dus.

Vervolgens wordt er veel boter verhandeld, deels door winkeliers ter plaatse, maar ook wordt het in vaatjes naar elders vervoerd. De handel ter plaatse is vaak ruilhandel, boter voor winkelwaar.

Schattingen over de jaarproductie komen op 50.000 pond.

Als derde product komt houtskool in beeld, waarvan jaarlijks 100 hopen worden gebrand, die tussen de f 75,00 en f 80,00 opbrengen. Het hout is meestal verworven van eigen grond.

Als vierde het schoenmakerswerk, dat door enkelen als voltijdbaan wordt beoefend, maar er zijn ook veel winterwerkers. Men schat dat 200 handen met schoenmaken onledig zijn. Het gevolg is dat ze geen steun behoeven van de liefdadigheidsinstellingen of armenzorg.

Wat er verder over dit onderwerp gezegd wordt in de verslagen kan in weinig woorden worden samengevat. De jaar- of weekmarkten zijn er in 1860 nog niet. De houtskoolmakers hebben in de jaren 1855 – 1857 goed verdiend, maar krijgen in 1858 tegenslag. Bij landbouw is al opgemerkt dat er droge jaren waren en daardoor waren de ijzergieterijen nauwelijks bereikbaar over water, hetgeen aan- en afvoer ernstig verstoorde. In de volgende jaren herstelde de prijs zich weer enigszins.

In de tweede helft van het decennium steeg ook de kostprijs van leer, waardoor ook daar het profijt minder werd.

Bronnen :

-Archief Educatief Centrum Achterhoek en Liemers, archiefnummer 0114, inventaris: Stukken van algemene aard, verslagen en statistiek, inventarisnummers 58 t/m 67

-website van de Geïntegreerde Taalbank online (G.T.B.)

-website van de Geïntegreerde Taalbank online (G.T.B.)

-de Lichte voorde no 67, november 2013 bladzijde 34 t/m 40, Ontwikkelingen in de gemeente Lichtenvoorde vanaf de intrede van de Gemeentewet van 1851 door Frans Bonnes en Arnold Pluimers

Koninklijke bomen

Door Theo Withag

Bomen worden niet alleen aangeplant om de natuur in stand te houden of ten eigen nutte. Omdat bomen door hun gestage groei tevens het leven van geboorte naar dood, van begin naar einde, van aarde naar hemel, symboliseren worden ze bij passende gelegenheden ook aangeplant met andere bedoelingen.

Zo wordt weleens een boom geplant bij de geboorte van een kind : de geboorteboom. Of een levensboom, bij een naderend levenseinde. Verder worden ook wel *vriendschapsbomen*, *huwelijksbomen*, *samenkomstbomen*, *vredesbomen* en *troostbomen* geplant.

Een vredesboom, voorzien van een door aanplant overwoekerde plaquette, is te vinden in Lichtenvoorde op de kruising Esstraat - Hagenstraat. Opschrift plaquette: 'Vredesboom 1992 Waar gerechtigheid heerst, bloeien vrede, rust en veiligheid voor altijd'. Planter onbekend.

de 'Vredesboom' (1992)

Foto: Theo Withag

Een voorbeeld van een *vriendschapsboom* staat in het plantsoen voor Antoniushove te Lichtenvoorde. In 1995 plantte de sponsorclub 'Tanga Team' van Longa herenvolley daar de 'De Boom', aldus de heer Wim Hofacker, toenmalig directeur van Antoniushove.

Van een andere categorie zijn *herdenkingsbomen*. Bomen die een herinnering levend willen houden. In deze categorie vallen de *Julianabomen*, in januari 1937 geplant ter herinnering aan het huwelijk van prinses Juliana met prins Bernhard, de *Beatrixbomen*, ter herinnering aan de vijftigste verjaardag van koningin Beatrix op 31-1-1988 en de *Koningslindes* ter herinnering aan de troonsbestijging van prins Willem-Alexander in 2013. Aan deze 'koninklijke' herdenkingsbomen in de oude en nieuwe gemeente Lichtenvoorde is onderstaand artikel gewijd.

Omdat elke dorpskern van oudsher de gewoonte heeft om aan heugelijke gebeurtenissen een eigen tintje te geven, behandelt schrijver dezes het planten van voormelde bomen per dorpskern.

Lichtenvoorde. 'De Boom' (1995)

Lichtenvoorde

Toen op 7 januari 1937 prinses Juliana in het huwelijk trad met prins Bernhard raakte heel het land in rep en roer. Er werd een dag lang feest gevierd en her en der werden herdenkingsbomen geplant. Zo ook in Lichtenvoorde. De Graafschap-Bode van 8 januari 1937 meldt daarover het volgende:

"-Dank zij het wonderlijk gunstige weer kon het feestprogramma zonder wijziging afgewerkt worden, en is de Oranjejubel tot spontane uiting gekomen.

Na de plechtige H. Mis met Te Deum en de N. H. Kerkdienst, is van de gelegenheid om de interessante en ontroerende radioreportage, vanuit Den Haag te beluisteren, een zeer ruim gebruik gemaakt. (Er waren in 1937 nog maar weinig mensen die thuis al over een radio beschikten, TW).

Om 2 uur werd de grandiose, kleurrijke stoet opgesteld bij het Patronaatsgebouw, en de optocht is een echt uitdragen Oranje-enthousiasme geweest. In de vele auto's, die zich in den stoet voortbewogen, merkten we o.m. op de leden van den Gemeenteraad en het Eere-comité.

Aan den ingang van de oprijlaan naar 't Hof, in de Dijkstraat, werd de herinnerings-eik geplant. Zeer tot zijn leedwezen kon de Edelachtb. Heer Burgemeester A.J. van de Laar niet bij de plechtigheden aanwezig zijn, wegens ongesteldheid. Namens hem werd door den voorzitter van het Feestcomité, den heer B. L. A. M. Veldman, bij de plechtigheden der boomplanting een rede uitgesproken. Een oorkonde, ingesloten in een metalen buis werd bij den boom ingegraven.

Na afloop van deze boomplanting werden door de bekende Lichtenvoordse vendelzwaaiers eenige staaltjes van deze folklore-kunst getoond, onder groote belangstelling van de vele aanwezigen, waarna de plechtigheid besloten werd met het zingen van eenige volksliederen, onder begeleiding van de Harmonie St. Caecilia Om 3 en 4 uur werden voor de kinderen der verschillende scholen eenige mooie films vertoond in het Patronaatsgebouw.

Om 6 uur had in het Patronaatsgebouw een samenkomst plaats van de verschillende leden der jeugdverenigingen. Allen in versierde kleedij of in uniform en met vaandels en vlaggetjes vormden zij een prachtstoet, en om 6 uur, allen voorzien van een lichtende fakkel, een feeëriek optocht, die onder de lustige, massale muziek van de Harmonie St. Caecilia door Lichtenvoords straten trok en defileerde vóór het Gemeentehuis, waar op het bordes verschillende autoriteiten aanwezig waren. Het eenigszins stormig regenweer in den avond heeft de feestvreugde niet vermogen te storen. De sobere, doch

smaakvolle versiering aan verschillende gebouwen en huizen aangebracht, zag er nog frisch en ongeschonden uit en in de origineel getooide danszalen vierde Lichtenvoorde tot in den laten avond Oranje-Hochzeit.”

De geplante herinneringseik was helaas geen lang leven beschoren. Hij overleefde weliswaar de wereldoorlog 1940-1945 maar werd in 1948 al, zonder protesten uit de burgerij, geveld om plaats te maken voor een heldengedenkteken. De metalen buis met oorkonde, die in 1937 bij deze eik ingegraven was, werd daarbij niet teruggevonden. Alleen de herinnering aan een feestelijke gebeurtenis bleef over. Voor zover nog aanwezig.

22 mei 1948. Onthulling van het heldengedenkteken aan de Dijkstraat in Lichtenvoorde door mevrouw Waals en haar dochtertje Marie-Trees . Foto G. Eppingbroek

Onderweg naar het te onthullen monument.
Inzet: dhr. F.J. Waals

Tientallen jaren daarna, in 1988, werden overal in den lande opnieuw ‘koninklijke ‘ bomen geplant. Deze keer waren het de *Beatrixbomen*, ter herinnering aan de vijftigste verjaardag van koningin Beatrix op 31 januari 1988.

In Lichtenvoorde bleef dat in dat jaar echter achterwege, waarschijnlijk omdat geen enkel comité zich daartoe geroepen voelde. Pas tijdens een boomplantdag door de schooljeugd op 20 maart 1991 deed zich een passende gelegenheid voor om alsnog een *Beatrixboom* te planten. Beter laat dan nooit. Wethouder Hans Tijdink verzorgde het officiële tintje bij dit aan de Carel Looierstraat geplante boompje.

Ook dit boompje was geen lang leven beschoren. Al bij de herstructurering van de Hagenstraat/Carel

Looierstraat werd het per abuis, samen met andere erbij staande bomen omgehakt. De werknemers van de gemeente verkeerden in de veronderstelling dat ook dit *Beatrixboompje* onder de kapvergunning viel. Jan Scholten, inwoner, tekende achteraf heftig protest aan maar het enige wat de toen verantwoordelijk wethouder Hulshof nog kon doen was excuses aanbieden. Oud-wethouder en huidig voorzitter van onze oudheidkundige vereniging Hans Tijdink, die het boompje destijds had ingehuldigd en Jan Scholten lieten het er echter niet bij zitten. In 2008 zorgden zij ervoor dat er bij de aanleg van een parktuin aan de voorzijde van Antoniushove een plaatsje vrijgemaakt werd voor een vervangende *Beatrixboom*. Tijdens de opening van de bewuste parktuin op 29 mei 2008 werd het boompje, - een Kaukasische Vleugelnoot - voorzien van een plaquette, door Hans Tijdink onthuld. Dat het deze keer lang moge leven.

Lichtenvoorde 29-5-2008. Onthulling van vervangende *Beatrixboom* door Hans Tijdink.
Foto: Theo Withag

Wegens de troonsbestijging van Willem-Alexander op 30 april 2013 volgde in heel Nederland wéér een golf van boomplantingen. De gemeente Oost Gelre had voor dat doel voor elke dorpskern in haar gemeente een *Koningslinde* aangekocht. De bedoeling was dat een afvaardiging uit elke kern een boompje kwam afhalen en voor de aanplant ervan zou zorgen. In Lichtenvoorde nam Comité Orange Lichtenvoorde, die de festiviteiten op Koninginnedag in het dorp altijd verzorgde, die taak op zich. De *Koningslinde* werd eind april 2013 al in alle stilte en in afwachting van een inhuldiging zolang geparkeerd in een grote plantenbak op het plein achter de Bonifatiuskerk. De inhuldiging van het boompje, van het bestaan

waarvan nog geen enkele dorpsbewoner weet had, had eerst op 5 oktober 2013 plaats. Ze vond plaats na afloop van het landelijke Oranjecongres van de Koninklijke Bond van Oranjeverenigingen in de Bonifatiuskerk, welk congres bijna niet was doorgedaan omdat het bestuur van deze bond zich door het koningshuis gepasseerd voelde wegens niet uitgenodigd zijnde bij de inhuldiging van Willem-Alexander. Comité Orange Lichtenvoorde nam echter het voortouw en zo zat de Bonifatiuskerk alsnog vol met bestuursleden van oranjeverenigingen uit het hele land. Ook waren aanwezig: Commissaris van de Koning Clemens Cornielje, waarnemend burgemeester Rob Metz en enkele prominente gastsprekers zoals Kysia Hekster (Koninklijk Huis verslaggeefster van de NOS), Ben Visser (31 jaar en de jongste burgemeester van Nederland) en Ineke Strouken (directeur van het Nederlands Centrum van Volkscultuur en immaterieel Erfgoed, die met een handtekening bekrachtigde dat Koningsdag in Nederland officieel is geplaatst op de Inventaris van het Immaterieel Erfgoed).

Het gehele gezelschap hield zich na afloop van het congres buiten, onder het genot van een oranjebitter, een tijdje op in de nabijheid van de *Koningslinde*. Helaas was er weinig belangstelling voor de onthulling van deze Koningslinde. Norbert Doppen van het Comité Orange Lichtenvoorde trok een oranje doek

weg van een fictieve plaquette bij deze boom. Clemens Cornielje en Rob Metz keken zwijgend toe terwijl de overige gasten op het plein diepgaande gesprekken met elkaar voerden. Ook het bij de boom afgestoken vuurwerk vermocht nauwelijks de aandacht te trekken. Het publiek was onkundig van het gebeuren en dus niet aanwezig. Wie zal volgend jaar nog weet hebben van het bestaan van deze koningslinde?

Vlnr: nn, Ben Visser, Rob Metz, Clemens Cornielje en mevr. Ineke Strouken

Comité Orange Lichtenvoorde. Voor vlnr: Peter Elferink, Jessica Joling-Otte (secr.), Thijs Piek, nn, Martijn Beckhoven (voorz.), Dennis Molendijk. Rechts met toorts en badge: Norbert Doppen.

Vragender

In Vragender werd op 7 januari 1937 geen *Julianaboom* geplant. Wel was er die dag feest. De Graafschap-Bode van 8-1-1937 schrijft hierover het volgende:

“In Vragender is eveneens op prettige wijze feest gevierd. 's Morgens genoot de schooljeugd van beide scholen van tractatie enz. Voorts werd de radio-uitzending beluisterd, terwijl daarna tal van spelletjes plaats vonden, onder leiding van de hoofden der scholen en feestcomité. De kinderen werden rijkelijk getraceerd.

De avond was bestemd voor de ouderen, die zich in drie gelegenheden voor vermaak zeer kostelijk hebben geamuseerd. Overal weerklonk de muziek. Vragender heeft op waardige wijze zijn deel bijgedragen in de algemeene feestviering .

Ook in 1988 bleef in Vragender het planten van een gedenkboom, deze keer een Beatrixboom, achterwege.

Ter gelegenheid van de troonswisseling op 30 april 2013 werd wél een boom geplant: de *Koningslinde*. Dat gebeurde op 23 april 2013.

Website ‘Vragender dorpsvisie’ meldt hierover het volgende.

“Ter gelegenheid van de aanstaande troonswisseling op 30 april 2013 heeft de gemeente Oost Gelre alle kernen in haar gemeente een Koningslinde aangeboden. Traditie is, dat er bij een troonswisseling Lindes worden geplant als gedenkboom ter gelegenheid van deze gebeurtenis.

Vragenders Belang heeft op vrijdag 19 april 2013, samen met groep 8 van basisschool Antonius, de Koningslinde geplant in het plantsoen op de hoek Aalbersestraat/Kapelweg.

Na een korte uitleg over gedenkbomen in de klas hebben alle leerlingen hun naam gezet op een papier waarop vermeld staat ter ere van welke gebeurtenis de Koningslinde is geplant. Nadat iedereen zijn naam erop had geschreven is het papier in de fles gestopt en afgesloten. Aanluitend zijn we met zijn allen naar de plantlocatie van de Koningslinde gegaan. Allereerst is de fles onder in het plantgat ingegraven. Daarna werd de boom met zware kluit door de jongens en meiden in het plantgat gerold en is de boom geplant. De eerste Koningslinde in Oost Gelre is geplant in Vragender! Vragender is weer een mooie boom rijker.”

Het publiek was niet geïnformeerd en dus niet aanwezig bij deze planting.

In september 2013 is schrijver dezes naar deze boom op zoek gegaan. Navraag in de horecazaken in Vragender leerde, dat men daar geen weet had van de betreffende linde. Uiteindelijk kon de heer Rutgers

uit Vragender mij echter, na enig zoeken, wél de betreffende Koningslinde aanwijzen. Hopelijk staat deze boom straks niet in de weg.

Groep 8 van de Antoniuschool Vragender bij de door hen geplante Koningslinde.

Lievelde

In Lievelde werd op 7 januari 1937 een *Julianaboom* geplant. Hierbij werd de schooljeugd ingeschakeld. De Graafschap-Bode van 8-1-1937 bericht hierover het volgende:

“In Lievelde had het feestcomité een aardig programma weten samen te stellen, dat onder zeer grote belangstelling is afgewerkt.

Om elf uur nam, nadat men eerst de godsdienstoefeningen had bijgewoond (Lievelde beschikte destijds nog niet over een parochiekerk, TW), de feestelijkheid een aanvang. Onder de vroolijke tonen der muziekvereniging L.F.C trok men door de buurtschap. Na afloop daarvan vond de boomplanting plaats nabij de school. De voorz. van het feestcomité, de heer B. Weenink, hield een korte toespraak, waarin hij herinnerde aan de heugelijke gebeurtenis, De schoolkinderen brachten daarna om de beurt allen een schopje aarde bij de wortels van den jongen boom. Na afloop hiervan werd men rijkelijk getrakteerd op chocolade, krentebroodjes, enz. Er heerschte een echt-feestelijke stemming, die geen enkel oogenblik werd verstoord. Des middags werd het feest ontbonden en kreeg jong en oud gelegenheid om zich in de café's te vermaken. Hiervan is tot laat in den avond een zeer druk gebruik gemaakt. De goede stemming werd geen oogenblik bedorven, integendeel, er is op prettige en gepaste wijze feest gevierd.”

De school, waarvan in bovenstaand verslag sprake is, stond destijds aan de Papenweg in Lievelde. Deze school is eind vorige eeuw gesloopt. Of de *Julianaboom* er nog staat is niet meer te achterhalen. Niemand in Lievelde had anno 2013 nog weet van een dergelijke boom.

Ook van het bestaan van een *Beatrixboom* was men in Lievelde niet op de hoogte en we kunnen dan ook gevoeglijk aannemen, dat planting van een dergelijke boom in 1988 in Lievelde niet heeft plaatsgevonden.

Het planten op 30-4-2013 van een *Koningslinde* aan de Lievelderweg in de nabijheid van het Koningsplein ging met enig ceremonieel gepaard. Burgemeester Heijman van Oost Gelre hield een toespraak, die door zijn gehoor, bestaande uit het kermiskoningspaar van 2012 en een veertigtal toeschouwers, met een applaus werd beloond. Daarna namen het koningspaar en de burgemeester de spade ter hand om tot planting van de linde over te gaan. Ter afsluiting werd aan alle aanwezigen een oranjebitter aangeboden. Een hekwerk, alsnog te plaatsen rond deze boom, moet voorkomen dat de *Koningslinde* in de vergetelheid raakt.

Vlnr: koning Walter te Molder, koningin Marga te Brake en burgemeester Heijman.

Op 26-10-2013 werd deze door de firma Lensink uit Lievelede vervaardigde koningskroon met een hijskraan over de top van de in april 2013 al geplaatste koningslinde geschoven.

Harreveld

Ook Harreveld mengde zich in januari 1937 in de landelijke feestvreugde ter viering van het huwelijk van prinses Juliana met prins Bernhard. Tot een planting van een *Julianboom* kwam het echter niet. De Graafschap-Bode van 8 januari 1937 meldt het volgende:

“In de buurtschap Harreveld begon het feest Woensdagavond (6-1-1937) reeds. Men genoot toen van een mooie kunstavond, waarin tooneel, zang en muziek het gebodene afwisselden. De verzorging van dezen avond geschiedde in hoofdzaak met “eigen” krachten. Er heerschte een zeer dankbare stemming en het talrijke publiek was geheel voldaan over 't gebodene.

Vrijdagmorgen werd het feest ingezet met een Plechtige H. Mis in de R.K. Kerk, opgedragen door den Z.E. Pastoor Smals en daarna kreeg de jeugd gelegenheid haar hart op te halen aan de verschillende spel-

Koningin Francis Lankveld en koning Jos Hulshof planten de Koningslinde .

Applaus van zeven toeschouwers...

letjes en versnaperingen. De dag werd op aangename wijze doorgebracht en ondanks minder gunstige weersgesteldheid werd er zeer opgewekt feest gevierd en heeft geen wanklank storting gebracht. Voor de bewoners van 't St. Vincentiusopvoedingsgesticht was eveneens een avond van humor en vreugde georganiseerd, die zeer in de smaak viel bij pupillen en opvoeders”.

Berichten over het planten in 1988 van een Beatrixboom in Harreveld ontbreken en dat zal waarschijnlijk niet plaatsgevonden hebben.

De planting van een *Koningslinde* vond wél plaats en wel op 27 april 2013, drie dagen vóór de troonsbestijging van Willem-Alexander.

Het werd een plichtmatige aangelegenheid. Het was een gure vrijdagavond en eerst enkele minuten vóór het aangekondigde tijdstip van 19.00 uur verscheen het koningspaar van de kermis 2012 bij de eenzaam op de hoek van de Kerkstraat en Ursulastraat liggende *Koningslinde*. Vlak voor de planting verschenen nog snel enkele toeschouwers, die toezagen hoe het karwei door het koningspaar, namens de Stichting Dorpsbelangen Harreveld, binnen enkele minuten geklaard werd. Het feestcomité Harreveld ontbrak bij dit gebeuren. Dat hield op dat tijdstip in het Dorpshuis 't Kempken een zeer druk bezochte receptie. Ook het koningspaar Francis Lankveld en Jos Hulshof spoedde zich na gedane arbeid spoorlags naar deze receptie.

Een plaquette bij de *Koningslinde* ontbreekt. Het is straks een boom als alle andere.

Mariëvelde

Dit dorp viel in 1937 onder de gemeente Ruurlo en buiten het rayon van de Graafschap-Bode. Derhalve ontbreken gegevens over een eventueel geplante *Julianaboom* in 1937. In ieder geval is het bestaan van een dergelijke boom bij de bewoners van Mariëvelde niet bekend. Wel heeft men weet van een *Beatrixboom* die in 1988 is geplant t.g.v. de vijftigste verjaardag van

De Beatrixboom in volle glorie

Een mooi uitgevoerde bronzen plaquette geeft aan dat hier een bijzondere boom staat.

koningin Beatrix. Hij staat in het parkje langs de De Witte Rieteweg ter hoogte van de Strankkampweg en is voorzien van een forse plaquette.

Aan het planten van een *Koningslinde* op 27 april 2013 werd ook veel aandacht besteed. Op initiatief van de vereniging 'Geen Gedoe' kwam deze bijzondere gebeurtenis tot stand. Om half elf 's morgens waren al veel mensen toegestroomd op het grasveldje achter de gymzaal aan de De Boog. Voor de kinderen was er een schminkkraam en er was een pannavoetbaltoernooi georganiseerd. Oranje tompoezen en oranjebitter maakten het geheel af. Nadat burgemeester Heijman van Oost Gelre een passende toespraak had gehouden nam Marie Seegers, met haar 93 jaren de oudste inwoner van Mariënvelde, enthousiast de spade ter hand. Die moest haar na enige tijd uit handen gegrist worden anders was er voor de burgemeester niets meer te planten overgebleven. Een smartlappenkoor zong daarna nog het 'Boomplantlied', geschreven door koorlid Agnes Wieggers. De boom werd nadien voorzien van een hekwerk. Een plaquette was bij de onthulling al aanwezig. Reden om aan te nemen, dat deze boom een lang leven beschoren zal zijn.

Vlnr: Presentator, Marie Seegers, burgemeester Henk Heijman, wethouder Vincent van Uem

Plaquette

Zieuwent

Op 7 januari 1937 was er ook in Zieuwent groot feest. Er werden met veel ceremonieel zelfs twee bomen geplant: een Julianaboom en een Bernhardboom.

De Graafschap-Bode van 8 januari 1937 bericht hierover het volgende:

“Prinselijk Huwelijksfeest.

Door eendrachtige samenwerking is de buurtschap Zieuwent er in geslaagd een waardig Oranje-feest te vieren. Na de plechtige H. Mis waren de schoolkinderen op het ruime plein voor de St. Jozef-school in marsch-colonne opgesteld, allen toegerust met oranje-sjerpjes, oranje en rood-wit-blauwe petten

en mutsen, en vlaggetjes. Tegen half 10 zette deze jolige stoet, voorafgegaan door herauten te paard, de Harmonie "Zieuwent" en de "Jonge Boerenbond" zich in beweging, om onder toepasselijke marsmuziek in optocht te trekken door de kom van de buurtschap, en na een defilézwending voor de R.K. Pastorie en Zusterklooster naar het Patronaatsgebouw, waar de kinderen een interessante film vertoond werd.

Om half 2 was wederom dezelfde stoet vóór de St. Jozef-school opgesteld. Met marsmuziek werd een optocht gehouden naar de feestweide vanwaar werd teruggekeerd naar de idyllische plek, waar, achter een plantsoentje en temidden van een vijver de muziektent der "Hamonie Zieuwent" staat. In dit plantsoentje werd door de "Jonge Boerenbond" een tweetal acacia's geplant, die keurig versierd waren door den Boerinnenbond van Zieuwent, die ook zorg hadden gedragen voor de versiering van dit terreintje. Bij deze planting werd het woord gevoerd door den heer B. Wopereis, wethouder der gemeente Lichtenvoorde. De heer Wopereis zeide zich te verheugen thans als vertegenwoordiger van het Burgerlijk Gezag, als wethouder, mede namens zijn collega's de heeren raadsleden, woorden van dank te kunnen richten tot den Jonge Boerenbond van Zieuwent, die het initiatief hadden genomen en er thans uitvoering aan geven: om Zieuwent een blijvend gedenkteken aan het huwelijk van Prinses Juliana en Prins Bernhard te geven. Met de bede om den zegen des Hemels voor het Prinselijk Paar en voor het Vorstenhuis en een driewerf "Leve!" voor het Huwelijkspaar en de Koningin sloot wethouder Wopereis zijn rede.

De harmonie speelde een toast en het Wilhelmus, waarna de heer G. Molleman, als Technisch Adviseur der Boerenbonden met volkomen succes voorstelde de herinneringsboompjes te doopen: "Juliana" en "Bernhard".

De voorzitter van den Jonge Boerenbond, de heer J. A. Penterman sprak, te paard, een hartelijk dankwoord tot het Burgerlijk Gezag en tot den Technisch Adviseur, waarna op voorstel van den Opper-Commandant der Schutterij, den heer J. Hulshof, nog een kleine muzikale omwandeling werd gemaakt."

Volgens de historicus van de Oudheidkundige Vereniging Zuwent, de heer Venderbosch, hebben de Julianaboom en de Bernhardboom al tijdens de zeer strenge winter van 1939 het loodje gelegd. Herplant heeft niet plaatsgevonden. Plaquettes waren niet aangebracht.

Opmerkelijk is dat Zieuwent ter ere van de geboorte van prinses Beatrix op 31 januari 1938, kort na

De Beatrix geboortebom in het midden van deze foto, op dezelfde plaats als destijds de Juliana-en Bernhardboom. Op de achtergrond hotel Het Witte Paard.

Het 'bevrijdingsmonumentje' van 31-3-1945.

deze gebeurtenis, een geboortebom heeft geplant naast de toen nog intacte Julianaboom en de Bernhardboom.

Of deze geboortebom de strenge winter van 1939 wél heeft overleefd is niet bekend. Wel wist de heer Venderbosch te vertellen, dat bij het monumentje, een fonteintje, dat op dezelfde plek door een feestcomité op 31 maart 1945 werd geplaatst ter herdenking van de definitieve bevrijding, mei 1945, tevens de genoemde geboortebom is herplant. Deze boom, een kastanje, staat er tot op heden nog in volle glorie. Met het planten van een *Koningslinde* is het in Zieuwent ergens fout gelopen. Eind april 2013 kon de Elna nog het volgende melden:

“Zieuwent kiest er voor om een bestaande boom te planten op 14 september. Deze datum is gekozen omdat Zieuwents belang dan 100 jaar bestaat: de boom wordt geplant in het Gedenkpark”.

Navraag in de buurt en bij de Oudheidkundige Vereniging Zuwent leerde dat het bestaan van een *Koningslinde* in het Gedenkpark of elders in Zieuwent niet bekend is. Mocht deze boom er wél staan, dan is hij in ieder geval nooit officieel onthuld.

Tot slot

Uit dit verhaal blijkt, dat ook koninklijke bomen na verloop van tijd bij de bevolking niet meer bekend zijn als bomen die destijds met veel goede bedoelingen en feestgedruis zijn geplant. Temeer niet als er geen plaquette bij staat waaruit blijkt dat men met een bijzondere boom van doen heeft.

Er is een gevleugelde uitdrukking die zegt: “boompje groot, plantertje dood”. Men kan er gevoelig aan toevoegen: “en ook de herinnering.”

Bronnen:

Graafschap-Bode 8-1-1937

Elna Lichtenvoorde.

Vereniging voor Oudheidkunde Zuwent, dhr. Venderbosch

Dhr. Rutgers Vragender

Website “Vragender dorpsvisie”.

Wim Hofacker, voormalig directeur Antoniushove

Agnes Wiegers, Mariënelde

Straatbeelden 1971-2011

Door Frits van Lochem

Carolus Pieters, bouwkundige te Amsterdam, woonde vroeger in Lichtenvoorde en maakte in zijn studiejaren zo rond 1971 een aantal foto's in het centrum van Lichtenvoorde. Later schonk hij deze fotocollectie aan onze vereniging. De oude foto's zijn dus door Carolus Pieters gemaakt en door Henk Hanselman gedigitaliseerd. De foto's van 2011 zijn gemaakt door ons bestuurslid en beheerder van het foto-archief, Theo Withag.

Delen van deze collectie hebben wij in ons jubileumjaar 2011 respectievelijk in periodiek nr. 62 (Dijkstraat en Markt) en in periodiek nr. 63 (Markt en Rapenburgsestraat) gepubliceerd.

Nu het vervolg en dat zijn straatbeelden van de Korte Rapenburgsestraat, de Varkensmarkt en de Rentenierstraat.

Het zal u opvallen dat de Korte Rapenburgsestraat en de Varkensmarkt qua bebouwing een hele metamorfose hebben ondergaan, met name omdat dit gebied behoort tot het nieuwe winkelcentrum van Lichtenvoorde. In de Rentenierstraat daarentegen zijn maar enkele panden vervangen en hier zijn de meeste gevels nog duidelijk herkenbaar. Daar valt de vernieuwde bestrating wel meer op. In die tijd waren Rentenierstraat en de Korte Rapenburgsestraat belangrijke verkeersaders, weliswaar met éénrichtingverkeer voor motorvoertuigen.

De Richterslaan was er nog niet en al het verkeer dat vanaf de Driehoek naar de Markt en verder het dorp in en uit wilde, kwam door de Rentenier en Korte Rapenburgsestraat, zo ook de lijnbussen van de Geldersche Tram Wegen.

Korte Rapenburgsestraat

Uiterst links nog een klein deel van het pand van Modezaak Gilsing, vervolgens het Koelhuis, wellicht toen al van Slagerij Rosendaal, die daarnaast met het winkelloonhuis is gevestigd. Dan het eveneens witte herenhuis, destijds bewoond door De Leeuw. Het donkere woonhuis daarna op de hoek van de Bleekwal is van oorsprong het oude poorthuis, later schoolhuis en heeft daarna van ca.1851 tot 1880 als gemeentehuis dienst gedaan, dan Modehuis van Ree en op de achtergrond Vivo supermarkt Paul Kruij.

Korte Rapenburgsestraat,

Complex 't Rosendaal' is feitelijk één geheel maar visueel opgedeeld in een zestal verschillende gevels, met op de begane grond winkels van Schuurman Schoenen, Etos, Focus Fashion (inmiddels weg) en Takko Fashion en boven woonappartementen. Na de afslag Bleekwal de sportzaak van Han ter Woerds en op de achtergrond de AH-supermarkt.

Korte Rapenburgsestraat (aan de overkant)

Allereerst rechts het fraaie dubbel woonhuis van Westerman, vervolgens warenhuis Ten Have, winkel van bakkerij Menting, vervolgens elektrotechnische detailhandel Dankbaar en dan kapsalon Rikkerink. Het woonhuis daarnaast is nauwelijks meer zichtbaar. De Vivo supermarkt van Paul Kruip is op de achtergrond weer in beeld.

Rechts eerst de winkel van Westernman BV Jeans & Casual in het voormalig dubbel woonhuis, vervolgens het nieuw gebouwde complex de HEMA en dan Shoeby (kleding) en de entree van Residence de Korte Rapenburg, het complex appartementen boven de winkels en magazijnen. Verder Rensing verlichtingsartikelen, Kapsalon Rikkerink en het woonhuis daarnaast en op de achtergrond de AH-supermarkt van Roel Kruip.

Varkensmarkt

Links Modehuis Van Ree, V.d. Mosselaar modeschoenen en de Damessalon van Trees Rosendahl, dan smederij Te Dorsthorst, ook bekend als Koksmid.

Varkensmarkt, dezelfde wand

Links Lageschaar administratiekantoor en Ebbersmedia, dan Trendy bloemen/decoratie en Vakantie-experts Matador (inmiddels verplaatst) en Kuypers Haarmode.

Op de Johanneskerk na mogelijk het oudste pand van Lichtenvoorde; het oorspronkelijk bouwjaar is overigens niet eens bekend. Er zijn in de loop der eeuwen wel aanpassingen geweest. Smederij Te Dorsthorst, bekend als 'Koksmid' is hier nog vol in bedrijf. Tot ca. 1984 is deze smederij nog in bedrijf geweest. Het pand is Rijksmonument.

'Koksmid', mooi gerestaureerd en tegenwoordig als woonhuis in gebruik.

De andere kant van deze markante smederij.

In tegenwoordige tijd. De schuur ontnemt ten dele het zicht.

Karakteristiek woonhuis. Het is geen achterhuis wat er achter staat, maar een vrijstaand pand.

Nu de ingang van de AH-supermarkt van Roel Kruijper.

Varkensmarkt

De weekmarkt op zaterdag werd tot ca. 1987 gehouden op de Varkensmarkt en Korte Rapenburgsestraat. De fotograaf was kennelijk laat opgestaan, want de markt was al afgelopen en er werd opgeruimd, hier onder belangstelling van een destijds markante toeschouwer (Gert Heuzinkveld, beter bekend als Gert Poorten).

Varkensmarkt

Hier dezelfde plek. VIVO Paul Kruij is inmiddels veel groter en nu AH-Supermarkt.

Rentenierstraat

De herenkapsalon van Wim Wekking (Peereboom), de rechterhelft was een apart woonhuis . Daarnaast was de bakkerij-winkel van bakker Stottelaar gevestigd, daarnaast de Johanneskerk uit 1648, nog in de oude pleisterlaag van 1904/1905.

Rentenierstraat. 1- 3

Het omstreeks 1980 gebouwde pand heeft al diverse ondernemingen gehuisvest. Het ten tijde van deze foto zichtbare uitzendbureau zit nu ca. 150 meter verder in de Rentenierstraat of liever gezegd aan de Ganzenmarkt. Tegenwoordig zit MCE Zorgbeheer in het pand. Het winkelpand ernaast is na de foto met Euronics reclame ook gewisseld van exploitant en nu zit hier Dierservice Lichtenvoorde. Daarnaast weer de Johanneskerk in de nieuwe pleisterlaag na de restauraties in 2000 en 2006.

*Johanneskerk
Johanneskerk met gedeeltelijk achter de toren Rentenierstr 5, ca.1930)*

Rentenierstraat 5. Vanuit de andere kant gezien bakkerij-winkelwoonhuis Stottelaar. Dit pand had oorspronkelijk een Jugendstil-voorgevel met een klein torentje (zie de oude foto uit ca. 1930 van de kerk net daarnaast). Al in de jaren vijftig van de vorige eeuw is het pand gemoderniseerd en de oude Jugendstil-gevel gesloopt.

Ons zoekplaatje

Door Gerhard Eppingbroek

Geachte lezer, het zoekplaatje uit periodiek nummer 67 van de foto met twee heren, bezig met onderzoek in oude geschriften op 11 februari 1979, leverde één reactie op. De heer Willy Devillers dacht deze heren te herkennen als: links de heer Tinus Balk uit Groenlo, werkzaam bij Hamaland, en rechts de heer Wim Jansen, ook werkzaam bij Hamaland, doch van deze laatste was hij niet zeker. Heer Devillers hartelijk dank. Misschien kan iemand dit laatste bevestigen of eventueel verbeteren. We horen graag uw reactie. En als iemand in een van onze vroegere zoekplaatjes nog personen of zaken tegenkomt die nog niet bekend zijn, dan houden we ons ten zeerste aanbevolen voor aanvullende informatie.

Ons nieuwe zoekplaatje is een foto, genomen door een onbekende fotograaf, waarschijnlijk in de jaren '80. We zien hierop twee heren die staan voor de nieuwbouw van het kantoor van de Woningbouw Vereniging Lichtenvoorde aan de Vragenderweg. Gaarne zouden we van u vernemen de namen van de personen die op deze foto voorkomen en wanneer deze foto gemaakt is. De foto was ooit geplaatst in de Graafschapbode.

Graag willen we van u weten wie de personen op deze foto zijn en eventueel de datum ($\pm$) wanneer de foto is genomen!

1. Persoon links: .....

2. Persoon rechts: .....

Reacties graag aan: G.J.A. Eppingbroek, Koekoekstraat 16, 7102 AZ Winterswijk.
Tel. 0543-515408

Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

Opgericht 28 oktober 1971

Secretariaat:
René Meekes
Watersnipstraat 12
7132 DG Lichtenvoorde
Tel.: 0544-378343
e.mail: volsecr@lijbrandt.nl

INSCHRIJFFORMULIER

Ondergetekende:

Naam:..... Voorletters:.....

Adres:.....

Postcode:.....Woonplaats:.....

Telefoon:.....E-mail:.....

Geeft te kennen ingeschreven te worden als lid van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde.

Hij/zij heeft belangstelling voor één of meer van de volgende aandachtsgebieden:

0	Excursies/lezingen	0	Genealogie
0	Historie van Lichtenvoorde	0	Streektaal
0	Expositie/vitrines	0	Archeologie
0	Redactie periodiek	0	Bibliotheek
0	.....	0	.....

Plaats:..... Datum:.....

Handtekening:.....

Door de secretaris van de vereniging in te vullen:

Lidnummer:..... Rondbrenggroep:.....

Voorzitter: *J.A.M. Tijdink*
Schatbergstraat 56
7131 AS Lichtenvoorde
tel.: 0544-373123

Secretaris: *René Meekes,*
Watersnipstraat 12,
7132 DG Lichtenvoorde
tel: 0544 378343

E-mail: info@oudheidkundelichtenvoorde.nl
Website: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl
Werkgroep archeologie: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl

Postgiro: IBAN NL28 INGB 0001 0077 34 t.n.v. Vereniging voor Oudheidkunde, Lichtenvoorde
Bankgiro: IBAN NL54 RABO 0336 1639 32 t.n.v. Vereniging voor Oudheidkunde

Digitale bewerking
Henk Hanselman
2014